

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут
Факультет української філології
Кафедра української мови

Н. М. Шарманова

МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Навчальний посібник

Кривий Ріг – 2014

УДК 811.161.2'271

ББК 81.2 Укр

Ш 26

Шарманова Н. М.

Мова професійного спілкування : [навчальний посібник]. – Кривий Ріг : КНУ, 2014.
– [4-е вид., стереотип.]. – 57 с.

У навчальному посібнику представлено систему теоретичної і практичної підготовки майбутнього фахівця з курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”. Задля поглиблення студентами знань з української мови з урахуванням профілю підготовки та специфіки використання у професійній діяльності основних засад культури фахової мови подано теоретичний і практичний блоки. Розроблений за кредитно-модульною системою посібник передбачає підвищення загального мовного рівня майбутнього спеціаліста, розширення й удосконалення знань з ділового усного й писемного мовлення, допомогу в оволодінні мовною культурою професійного спілкування як складовою загальнонаціональної культури.

Навчальний посібник призначений для студентів, викладачів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами мови й фахової мовної комунікації.

Рецензенти: д. філол. н., проф., завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет” Ж. В. Колоїз;

к. філол. н., доц., доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет” К. А. Качайло;

к. філол. н., доц., доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Г. О. Денискіна.

*Рекомендовано до друку кафедрою української мови
(протокол № 1 від 30.08.2008 р.)*

ББК 81.2 Укр
© Н. М. Шарманова, 2014

ВСТУП

Сьогодні зростає роль професійного мовлення в усіх сферах суспільного життя. Участь у комунікації вимагає від майбутнього фахівця як учасника її різних форм і жанрів високої культури мовлення. Це передбачає наявність у кожної окремої мовної особистості теоретичних знань про мову, її норми, а також рівня сформованості вмінь аргументовано викладати власні думки, вислуховувати й розуміти погляди опонента, оцінювати їх, відповідно до позиції співрозмовника, корегувати свою позицію або наполягати на висунутих положеннях, спільними зусиллями доходити суті питання, шукати і знаходити нові аргументи для переконання опонента. Результативність монологічної та дискусивно-полемічної діалогічної фахової мови залежить у першу чергу від мовної компетенції молодого спеціаліста, від вміння послуговуватися комунікативними стратегіями й тактиками, від системи аргументації, логічності, тактовності, толерантності, дотримання етичних норм, отже, від загальної культури професійної комунікації.

Навчальна програма курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” має за пріоритет підвищення загального мовного рівня майбутнього спеціаліста, оволодіння мовною культурою професійного спілкування, розширення й удосконалення відомостей з теорії й практики української мови для вербального вираження свого майбутнього фаху.

Перед викладанням навчальної дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, яка загалом має практичний характер, поставлені такі завдання:

- поглибити знання студентів зі шкільного курсу української мови;
- розкрити основні відомості про нормативність сучасної української літературної мови (фонетичні, орфоепічні, акцентуаційні, графічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні норми);
- сформувати вміння й практичні навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних сферах ділового мовлення;
- збагатити активний словник студентів термінологічною й фаховою лексикою галузевого й педагогічного спрямування;
- подати відомості про найпоширеніші види документації, домогтися засвоєння правил їх укладання.
- навчити студентів працювати з текстами різних стилів і жанрів залежно від мети мовлення й сфери спілкування;
- сприяти більш свідомому та якісному засвоєнню інших академічних курсів.

Навчальний посібник укладено відповідно до програми з курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” і передбачає поглиблення студентами набутих у шкільному курсі знань з рідної мови з урахуванням напряму підготовки, специфіки використання у професійній діяльності основних засад культури фахового мовлення.

Відповідно до зазначеного вище **метою** посібника є підвищення загального мовного рівня майбутнього спеціаліста, допомога в оволодінні мовною культурою професійного спілкування, розширення й удосконалення знань з професійного усного й писемного, монологічного й діалогічного мовлення.

Посібник містить такі змістові навчальні модулі:

1. “Українська мова як суспільний феномен. Основні аспекти мовної комунікації”, де розглядаються соціолінгвістична сутність мови й мовлення, поняття національної, рідної, державної, офіційної мови, стан мовної політики й сучасної мовної ситуації в Україні.

2. “Літературні норми сучасної української мови” визначає відомості про літературну мову, її основні риси і форми реалізації, типи мовних норм, зокрема норм сучасної української літературної мови.

3. “Культура професійного мовлення” орієнтує студентів на засвоєння відомостей про специфіку професійного спілкування, якісні ознаки досконалого мовлення фахівця співвідносно до стилістичної й жанрової диференціації української мови. Подано поняття

про мовленнєвий етикет, діловодство, основні вимоги до документів, їх класифікацію, загальні правила укладання текстів різних видів ділових паперів, усунення типових помилок у текстах документів, види усного професійного спілкування, жанри публічних виступів, культуру ділових стосунків та управління.

Таке структурування дозволяє реалізувати завдання і теоретичного, і практичного спрямування, що стоять перед викладанням української фахової мови: поглибити знання студентів зі шкільного курсу української мови; розкрити основні відомості про нормативність сучасної української літературної мови (фонетичні, орфоепічні, акцентуаційні, графічні, лексичні, фразеологічні, граматичні, пунктуаційні, стилістичні норми); сформувати вміння і практичні навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних сферах професійного мовлення; збагатити активний словник студентів термінологічною й фаховою лексикою галузевого й педагогічного спрямування; подати відомості про найпоширеніші види документації, домогтися засвоєння правил їх укладання; навчити студентів працювати з текстами різних стилів і жанрів залежно від мети мовлення й сфери спілкування.

Практичний курс з української мови розрахований на 36 аудиторних годин. Задля засвоєння норм української мови, поглиблення знань, одержаних під час практичних занять, а також для виправлення індивідуальних мовних недоліків навчальною програмою передбачено певну кількість годин для самостійної й консультативної роботи.

Основними критеріями оцінювання знань, умінь і навичок студентів з курсу є:

- правильність і точність викладу, повнота розкриття понять, уміння послуговуватися науковою термінологією й фаховою лексикою, вільне володіння матеріалом;
- уміння застосовувати набуті знання з теорії мови та особливостей її реалізації у професійній сфері в різних ситуаціях спілкування;
- мовностилістичне оформлення висловлювання на фахову тему;
- уміння чітко, логічно, доцільно, послідовно, систематизовано викласти матеріал, обґрунтувати основні його положення, здійснити аналіз та узагальнення проблеми;
- уміння вмотивовано представити власну точку зору та відстояти її;
- грамотне оформлення документації різних видів;
- ступінь якості й усвідомленості самостійного пошуку студентом теоретичних відомостей до тієї чи тієї теми, у процесі виконання індивідуального проекту, контрольних, поточних тестових, завдань.

Навчальним проектом із курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” є реферат. Різновиди поточного контролю: експрес-опитування, усні повідомлення з ключових питань курсу на основі аналізу навчальної літератури, тестування, самостійна робота за завданнями з удосконалення орфографічної й пунктуаційної грамотності студентів, контрольна робота з курсу. Вид підсумкового контролю: іспит.

Навчально-методичне забезпечення дисципліни становлять навчально-методична література з української мови з урахуванням спеціальних лінгвістичних джерел і методичних розробок з проблематики, що стосується українського професійного мовлення, нормативно-правові акти з виконання мовного законодавства тощо.

Згідно з окресленими вище вимогами, що висуваються до академічного курсу, посібник містить питання для самостійної роботи, орієнтовні тексти для підсумкової контрольної роботи студентів денної та заочної форм навчання, питання до іспиту, тексти для мовностилістичного аналізу, перелік тем для створення індивідуального навчально-дослідницького проекту з навчальної дисципліни.

Змістовий модуль I. УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН. ОСНОВНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тема 1: УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ

1. Українська мова – національна мова українського народу.
2. Українська мова в системі мов світу.
3. Функції мови.

1. Українська мова – національна мова українського народу

Українська мова – мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами: у Росії, Білорусі, Казахстані, Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та інших країнах. Серед майже 5 тис. мов і такої ж кількості діалектів, які налічуються в світі сьогодні, більшість не мають писемності й державного статусу, ними послуговується незначна кількість мовців. Українська мова належить до давньописемних мов, її писемність налічує понад 1000 років. Витоки ж її сягають праслов'янської (або спільнослов'янської) мови. На сьогодні відомо декілька підходів щодо періодизації історії української мови (мовознавцями В. В. Німчуком, Ю. В. Шевельовим /Шерехом/, В. М. Русанівським). Досліджуючи проблеми періодизації мови, М. С. Грушевський довів, що етнічні українські землі ще за часів Київської Русі заселяли українці. Учений заперечив шовіністичні версії про початок української історії (а відтак і мови) лише з XIV-XV ст. Українську мову він виводив безпосередньо з праслов'янської та виділив такі періоди в її генезі:

- 1) спільноіндоєвропейської мови (до II тис. до н.е.),
- 2) слов'яно-литовської мовної групи (до V ст до н.е.),
- 3) розпаду слов'яно-литовської мовної групи (з V ст до н.е. до I ст. н.е.),
- 4) українська мова.

За даними перепису населення країни 2001 р., 85,2% українців назвали рідною українську мову (майже 32 млн). **Рідна мова** – 1) мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх національній своєрідності; 2) перша мова, якою почала розмовляти дитина (мова батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свого свідомого життя. В англійській, німецькій мовах є розмежування: мова – language; рідна мова – mother tongue.

У часи національного відродження, активізації національного самопізнання питання мови та її зв'язку з долею етносу набувають великої ваги. **Національна мова** – засіб спілкування нації та засіб її самоідентифікації серед інших націй; важливий чинник консолідації конкретно-історичного соціуму. Статус національної мови залежить від її суспільної ролі в національній державі.

Отже, за мовою стоїть доля національної культури, історії народу. Поряд із територіальною, культурно-історичними ознаками українська мова постає найважливішою ознакою визначення народу, його самобутності, є засобом єднання поколінь і формування національної свідомості.

2. Українська мова в системі мов світу

Українська мова за генеалогічною класифікацією належить до індоєвропейської мовної сім'ї, входить до слов'янської групи, східнослов'янської підгрупи разом із білоруською, російською мовами. Вона належить до другого десятка найпоширеніших мов світу, нею розмовляє 45 млн. мовців.

Основні риси, що відрізняють українську мову від інших слов'янських мов:

- 1) на фонетичному рівні: чергування давніх (етимологічних) **Е, О** з **І**: *столь* → *стѡл* → *стіл*; *печь* → *пѣч* → *піч*;

– перехід дифтонга **Ъ в І**: *лѣс* → *ліс*; втрата пом'якшення перед **Е**;
 – фарингальна характеристика щілинного приголосного **Г** (пор. *город* [горóд], *гірко* [г'ірко] та *гава* [гава], *нігті* [н'іхт'і]);

2) на лексичному рівні: лексика сягає до доби Київської Русі. У зарубіжному мовознавстві (дослідження американського лінгвіста М. Сводеша) доведено, що ядро лексики є сталим, змінюється лише периферійна частина, зокрема за 1000 років словниковий фонд зазнає змін приблизно на 20 %. У лексичному запасі українська мова на сьогодні нараховує близько 4 млн. слів;

3) на морфологічному рівні: кличний відмінок іменника *мамо, батьку, Оксано, Петре, Любове*;

– закінчення **-ові, -еві** у Д.в. і М.в. однини іменників чоловічого роду *князю-князеві*;

– стягнені форми прикметників *червона, червоне* (пор. з фольклорних текстів *зеленеє жито, зелене*);

– синтетичні форми майбутнього часу дієслів недоконаного виду: *напишу, відвідаю*;

– закінчення **-мо** в дієсловах наказового способу: *станьмо, гуртуйтесь*;

4) на синтаксичному рівні: безособові речення зі сталою дієслівною формою на **-но, -то**: *укладено, розкрито*;

– уникання одиничних дієприкметників у теп.часі, а також дієприкметникових зворотів (зверніть увагу: не *формуєчий* → *формувальний*, не *інформуючий* → *інформаційний*, або *такий, що інформує* тощо).

Жодна національна мова не може оптимально розвиватися без мовних контактів з іншими мовами. Українська мова входить сьогодні у світ активних різномовних контактів. Словник поповнюється переважно термінами на базі англ., нім., фр. мов, латинізмами. Інтенсивно збагачується термінологія різних галузей наук і професій, зокрема суспільно-політичною термінологією: *спікер, саміт, брифінг, стагнація, консенсус, конверсія, імідж*. Деякі політичні терміни набувають нових семантичних відтінків у значенні, наприклад: *сталініст, генсек, кадебіст, бандерівець, націоналіст* тощо. У дзеркалі інших мов оцінюються виражальні засоби національної мови, пристосування їх до різних ситуативних контекстів, до різних сфер не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного спілкування.

Отже, на сучасному етапі українська мова має тісні зв'язки – традиційні й нові – з різними мовами світу. Вона не поступається своїми фонетичними, лексичними, граматичними і стилістичними можливостями жодній із найбагатших і найрозвиненіших мов світу, маючи потужне функціональне навантаження.

3. Функції мови

Функції мови – призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному житті. Функції мови як суспільного явища відбивають особливості історії народу – носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві.

Основні функції, які виконує українська мова:

Комунікативна – основна, визначальна функція мови – спілкування, обміну інформацією.

Мислеоформлювальна – оформлення думки.

Пізнавальна – мова як інструмент пізнання дійсності, нагромадження досвіду поколінь і передавання його нащадкам.

Експресивна – вираження під час комунікації образу самого мовця.

Імпресивна – вплив на адресата мовлення.

Інформаційна (репрезентативна) – передавання у процесі спілкування інформації про позамовну дійсність.

Референтна (когнітивна) – відображення об'єктивної дійсності, зв'язку мови з мисленням.

Номінативна – позначення об'єктів дійсності, їхніх властивостей і відношень між ними.

Емоційна – вираження почуттів, емоцій, переживань тощо.

Естетична (поетична) – використання образних можливостей мови для впливу на комуніканта, задоволення й виховання естетичних смаків суспільства.

Прагматична – указує на ставлення мовця до висловленого.

Факультативні функції української мови:

Контактовстановлювальна – привертання уваги мовця, підготовка його до сприймання інформації.

Магічна – у замовляннях, заклинаннях, молитвах.

Метамовна – використання слів мови для опису самої мови.

Суспільні функції мови:

Етнотворча – мова виступає головною етнодиференційною рисою, основою етнічної спільноти й культури, розкриває зв'язок із ментальністю.

Націєтворча – поєднується з державотворчою, коли на перший план виступає об'єднувальна роль літературного стандарту, національний характер літературної мови.

Ідентифікаційна – виявляється в часовому й просторовому вимірах, наголошує на усвідомленні спільності з попередниками й нащадками.

Культураносна – виявляє сутність мови в системі культурних цінностей; мова виконує роль своєрідного каналу зв'язку культур між народами.

Функція міжнаціонального спілкування виявляє специфіку міжкультурної комунікації в Україні.

Тема 2. МОВНА ПОЛІТИКА Й МОВНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ

1. Мова і держава. Державний статус української мови.
2. Мовна політика в аспекті світового та європейського державотворення. Формування національної мови: історія лінгвоциду.
3. Мовне будівництво в державі. Законодавча база мовної розбудови.
4. Мовна ситуація в Україні.

1. Мова і держава. Державний статус української мови

Нація – найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху свого поступу. Вона, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність, функціонування й розвиток нації у просторовому й часовому вимірах.

Мовні проблеми є актуальними в кожному суспільстві. Особливо гостро вони відчуються в поліетнічних утвореннях, де переплітаються з економічними, соціально-політичними, національними, релігійно-конфесійними інтересами націй, народностей тощо. Майже два століття ведеться свідома боротьба за мову в Україні. Ця боротьба, що за останні роки набула масового характеру й одержала організаційне й законодавче закріплене оформлення, породжена не тільки дією внутрішніх, національних процесів, є виявом загальносвітових тенденцій.

Одним із найвищих виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Цей статус закріплений в Основному Законі держави – Конституції.

Державна мова – 1) закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики; 2) офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо. Мова, якою держава заявляє про свій суверенітет у міжнародному спілкуванні.

Термін “державна мова” з’явився у часи виникнення національних держав. В однонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних країнах конституцією (законодавством) статус державної, як правило, закріплюється за мовою більшості населення. У деяких країнах відповідно до їхнього територіально-етнічного складу статус державних надано двом і більше мовам (у Канаді, Фінляндії тощо – 2, Швейцарії – 4).

Мовний режим європейських країн

<i>Країна</i>	<i>Офіційна мова</i>	<i>Мови меншин або регіонів</i>
Бельгія	Німецька, французька, фламандська	Одномовність у межах мовного округу, за винятком Брюсселя (офіційна двомовність)
Великобританія	англійська	Мовні меншини: шотландська (Шотландія), ірландська (Північна Ірландія), валлійська (Уельс)
Данія	датська	Німецька мовна меншина на півдні країни та ескімоська етномовна група у Гренландії (офіційний мовний режим)
Ірландія	ірландська й англійська (офіційний двомовний режим)	
Іспанія	іспанська (кастильська) у всьому Королівстві	Бакська, каталонська, галісійська, валенсійська (двомовність поряд з іспанською у відповідних автономних областях)
Італія	італійська (на всій території держави)	Німецька (Трентіно – Альто – Алідже), французька (Валле – д’Аоста), сардинська (Сардинія), словеномовна меншина (Фріулі – Венеція – Джулія)
Люксембург	французька й люксембурзька	Широко використовується німецька мова
Нідерланди	голландська	Фризька мовна меншина на північному сході країни (без офіційного статусу), застосування креольського діалекту на Нідерландських Антильських островах
Німеччина	німецька	Датська і фризька етномовна групи на північному заході країни (без офіційного мовного режиму)
Португалія	португальська	
Фінляндія	фінська і шведська	
Франція	французька	Мовні меншини: ельзаська (в Ельзасі існує офіційний німецький мовний режим), бретонська, каталонська, креольська (заморські департаменти), корсиканська, меланезійська і полінезійська (нематерикові заморські території), провансальська
Швейцарія	німецька, французька, італійська, ретороманська	

Таким чином, на сьогодні лінгвістична ситуація в Європі має такий вигляд: у багатьох країнах офіційною є одна мова (винятками є Бельгія, Ірландія, Швейцарія, Люксембург), але допускається існування інших мов без офіційного статусу. У міжнародній практиці термін “офіційна мова” використовується як синонім до терміна

“державна мова”. У демократичних країнах зі статусом однієї мови як державної забороняється дискримінація громадян за мовною ознакою.

Статус державної мови надано українській за сприянням Товариства української мови ім. Т.Шевченка. 28 жовтня 1989 р. Верховною Радою УРСР прийнято “Закон УРСР “Про мови в Українській РСР”. Було складено й затверджено урядову програму розвитку української мови та інших мов в Україні до 2000 р. Однак програма виконувалась не в повному обсязі, а починаючи з 1994 р., ініціювалася думка щодо проголошення російської мови як офіційної поряд із державною українською, тобто фактично двох державних мов.

Визнання в Україні російської мови як офіційної потенційно призведе до істотного обмеження функцій української мови в ролі єдиної державної. Питання щодо державності української мови було одним із центральних під час підготовки тексту Конституції України (1996 р. та 2004 р.). Державний статус української мови, захист російської мови та мов інших національних меншин зафіксовано у статті 10 Конституції України.

2. Мовна політика в аспекті світового та європейського державотворення.

Формування національної мови: історія лінгвоциду

Одним із важливіших факторів збереження етнокультурної ідентичності, запобігання етнополітичних конфліктів і стабілізації етнопонаціональних відносин є міжнародне й національне законодавства, що регулюють мовну політику держав.

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

У багатонаціональних державах мовна політика є складовою національної політики. Вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики детерміновані наявним суспільно-політичним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами в економіці, культурі, релігії. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин.

Мовна політика в Україні різнилася історично й географічно. Проте процес формування загальнонаціональної мови по суті є відтворенням історії її лінгвоциду.

Лінгвоцид (мововбивство) – це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як основної ознаки етносу, нації. Лінгвоцид спрямовується насамперед проти писемної форми мови. Кінцевою метою цього процесу є не геноцид (фізичне винищення певного народу), а етноцид – ліквідація цього народу як культурно-історичної спільноти, “винародовлення” етносу.

Лінгвоцид має місце фактично в усіх поліетнічних утвореннях, багатонаціональних державах, де стикаються інтереси панівного і поневоленних народів. Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію і розкриває різні її аспекти як винищення через ряд об’єктивних чинників: заборону мови чужою державою, церквою; пониження статусу і престижу мови; звуження соціальної приналежності мови; привілеї панівної на терені України мови, її носіїв; оголошення мови неприродною; оголошення мови неавтохтонною; “зближення” й уподібнення; демографічну політику; ставлення до носіїв української мови; стан престижності та якості освіти; “свободу вибору” мови для здобуття освіти; “розквіт” національної мови на поч. ХХ ст. та боротьбу із “засиллям української мови” за доби Розстріляного Відродження й у 80-х рр. ХХ ст. тощо.

3. Мовне будівництво в державі. Законодавча база мовної розбудови

Основні напрями мовної політики України відображені в Конституції України, нормативно-правових актах з виконання мовного законодавства, у “Декларації прав національностей України” (1991 р.), у законах України: “Про національні меншини в Україні” (1992 р.), “Про освіту” (1996 р.) тощо.

Для реалізації статті 10 Конституції України у 1997 р. утворено Раду з питань мовної політики при Президентові України й Департамент зі здійснення мовної політики при Державному комітеті України у справах національностей та міграції.

Постановою КМ України від 08.09.1997 р. за № 998 затверджено “Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови”. У 2003 р. КМ України затвердив «Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.» (постанова від 02.10.2003 р. за № 1546) та низку інших державних актів.

4. Мовна ситуація в Україні

Мовна ситуація – притаманний суспільству спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї або декількох мов.

Для сучасної мовної ситуації в Україні у зв'язку зі зміною мовної політики властиві процеси протиборства старих стереотипів і нових тенденцій мовного планування. На сході й півдні серед частини населення ініціюється рух щодо надання статусу офіційної російській мові, на Закарпатті мусується думка про т.зв. етномовну окремість русинів.

Із 88 мов, зафіксованих переписом 2001 року в Україні, за числом носіїв абсолютно переважає українська, яку визнали рідною значний відсоток українців (див. зміст попередньої лекції). За роки державної незалежності України найпомітніші зміни у сферах функціонування української мови відбулися в мережах дошкільного виховання, шкільної освіти, у мові публічних заходів державного керівництва, реклами, діловодства.

Отже, гарантом національно-мовних прав українських громадян (і етнічних українців, і носіїв мов національних меншин) має бути демократична, правова Українська Держава, яка в питаннях мовної політики й мовного будівництва керується виключно Конституцією країни.

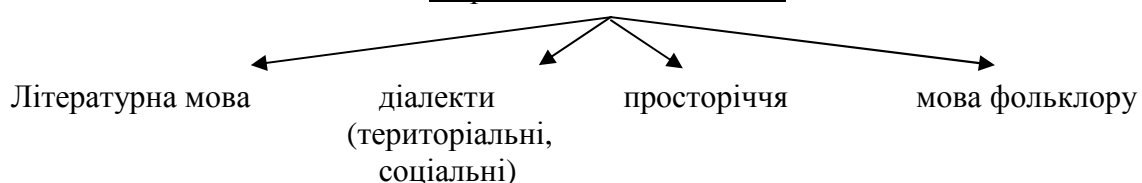
Змістовий модуль II. ЛІТЕРАТУРНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 3. ЛІТЕРАТУРНА МОВА. НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Поняття “літературна мова”. Дві форми літературної мови:
2. Мовна норма. Основні риси норм літературної мови.
3. Літературні норми сучасної української мови. Поняття кодифікації.
4. Причини порушення літературних норм.

1. Поняття “літературна мова”

Форми національної мови:

Літературна мова – 1) унормована мова суспільного спілкування, загальноприйнята в писемній та усній практиці; 2) це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні, громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут.

Основні ознаки літературної мови:

- її наддіалектний характер;
- стабільні літературні норми у вимові, лексиці, граматиці;
- функціонально-стильова розгалуженість.

Зміст поняття “літературна мова” змінюється у процесі історичного розвитку цього явища. Виникнення літературної мови – на живій народнорозмовній основі в період консолідації нації (14–16 ст.).

Поняття “сучасна українська літературна мова” розглядається у двох аспектах:

1) у широкому розумінні – унормована літературна форма загальнонародної мови від часів І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка й до нашого часу;

2) у вузькому значенні – українська літературна мова другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. Сучасна українська літературна мова характеризується як вища, унормована, оброблена й відшліфована форма загальнонаціональної мови.

Дві форми літературної мови:

1) *усна форма* – це звукова мова, яка широко використовує невербальні (позамовні) засоби спілкування: жести, міміку, ситуацію спілкування, характер стосунків між комунікантами тощо;

2) *писемна форма* – мова, зафіксована на письмі відповідними графічними знаками.

Таким чином, диференційними ознаками літературної мови є унормованість, уніфікованість, стандартність, висока граматична організація. Кожний період розвитку української літературної мови визначається різним співвідношенням функціональних стилів, неоднаковою орієнтацією на діалектні, народнорозмовні джерела, а також переосінкою критеріїв становлення літературних норм.

2. Мовна норма. Основні риси норм літературної мови

Мовна норма – 1) сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови та сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства; 2) це сукупність загальноновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними і зразковими на певному історичному етапі.

Різновиди норм мови:

1. Загальномовні норми об'єднують всі одиниці мови і прийоми їх організації, які є в ній у цей час і мають комунікативне значення для мовців незалежно від функціонально-стильових різновидів. Виступають єдино можливими й відбивають характерні ознаки мовної системи.

2. Норми в діалектах

3. Літературні норми (норми літературної мови) – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації. Це ознаки літературно опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної і усної форм спілкування. Мають вищий ступінь загальнообов'язковості, більше обмежень.

Критерії формування літературної норми:

- *системний* – ґрунтується на відповідності мовних явищ законам і системі мови;
- *національний* – бере до уваги відповідність мовного явища національному характеру;
- *культурно-історичний* – визначається особливостями мови населення чітко окресленої території з усталеними мовно-літературними традиціями;
- *естетичний* – ґрунтується на закономірностях функціонально-стилістичної доцільності певної форми, її відповідності вимогам певного стилю;
- *критерій мови авторитетних джерел* – передбачає нормативність мовних фактів із посиланням на твори літератури, наукової й науково-навчальної літератури, державні й урядові документи, правописні кодекси й словники);
- *статистичний* – враховує регулярність вживання мовного явища.

Літературна норма постає і власне лінгвістичною, і соціальною категорією, оскільки культура мовлення – це й культура мислення й культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини.

ОСНОВНІ РИСИ НОРМ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Визначальна риса літературної мовної норми – це стабільність, дотримання усталених, загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, граматичного оформлення висловлювання для забезпечення ефективної комунікації.

Варіантність норми – це ознака, з одного боку, неусталеності мовної норми; з іншого, – розбудованої стилістичної системи літературної мови.

3. Літературні норми сучасної української мови. Поняття кодифікації

Сучасна українська літературна мова має значну кількість варіантів на різних рівнях мови:

- фонетичному: *рѳки – роки, зѳвжди – завждї;*
- лексичному: *келех – келих, баклажка – боклажка;*
- морфологічному: *п'ятьма – п'ятьома, у тому будинку – у тїм будинку;*
- синтаксичному: *зарахувати до відділу – зарахувати у відділ.*

Нормативні вимову, слово- і формовживання, написання мовних одиниць слід відрізняти від ненормативного мовлення.

Літературні норми сучасної української мови

Тип норми		Регулювання	Приклад
Орфоепічні		правильної вимови звуків і звукосполучень	[жѳвѳ], [смїѳс':а],[нѳчѳхко]
Акцентологічні		наголошування та інтонації	<i>посерѳдинї, а не посерѳдїні</i>
Фонетичні		зміни звуків у мовному потоці (чергування, спрощення)	<i>тиждѳнь – тиждѳневий, кров – кривавий</i>
Графічні		передачі звуків на письмі	33 літери з кирилиці (г,ї,ї,є); <i>грати</i> (дієсл.) і <i>грати</i> (імен.)
Орфографічні		правопису слів	<i>ѳѳсѳверк, а не ѳѳейѳверк; В'ячеслав, а не Вячеслав</i>
Лексичні		слововживання у властивих їм значеннях на сучасному етапі	<i>повідомлення надїшло (не прийшло)</i>
Граматичні	Морфологічні	правильного вживання морфем	<i>протягом року (не на протязї); найперий (не самий перий)</i>
	Синтаксичні	усталених зразків побудови словосполучень, речень	<i>спїлкуватися українською мовою (а не на українській мовї)</i>
Пунктуаційні		вживання розділових знаків	Пор.: 1.Повідомлення, надїсланї за призначенням, опрацьованї. 2.Повідомлення надїсланї за призначенням, опрацьованї.
Стилістичні		відбору мовних елементів відповідно до умов спїлкування	Його вважають <i>професїоналом</i> (не <i>роботягою</i>)

Кодифікація – 1) зведення в єдине ціле законів, постанов тощо; 2) визначення, опис правил вимови, письма (графіка, орфографія, пунктуація), словотворення і слововживання, побудови речень і тексту.

Мета кодифікації: 1) розкриття літературної норми; 2) фіксація синхронної динаміки літературної норми; 3) створення умов, за яких кодифікація не була б гальмом природного й суспільно зумовленого розвитку літературної норми.

Засоби кодифікації мови: чинний правопис, довідники, граматики, словники, лінгвістичні дослідження.

4. Причини порушення літературних норм:

- вплив діалектного наголошування чи вимови (*хóжу, ходю* замість *ходжу́*);
- сплутування слів-паронімів, що мають близьке звучання, але відмінне значення і твірну основу: *тактовний* /від такт/ – *тактичний* /від тактика/, *кампанія* /сукупність заходів, спрямованих на виконання певного завдання/ – *компанія* /група осіб, пов'язаних певними інтересами/;
- незнання законів синтаксичної сполучуваності слів (вживання висловів типу *молодший брата, українець по походженню* замість нормативних *молодший за (від) брата, українець за походженням*);
- дотримання застарілих норм, наприклад, при:
  - * наголошуванні: *український* замість *українськйий*, *заберу* замість *заберу́*;
  - * написанні: *бінт* (*бінтувати*) замість *бинт* (*бинтувати*); *фінн* замість *фін*;
  - * формовживанні: *на Україні* замість *в Україні*;
  - * при вживанні при пасивних дієприкметниках на *-ний, -тий* конструкцій з прийменником *від* замість О.в. суб'єкта дії: *Птиця вбита від стріли* замість *Птиця вбита стрілою* тощо.

Тема 4. ОРФОЕПІЧНІ Й АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Позамовні чинники орфоепічних норм.
2. Основні норми вимови звуків і звукосполучень.
3. Норми наголошування в українській мові.

1. Позамовні чинники орфоепічних норм

Досконале володіння нормами літературної вимови необхідне промовцю для успішного виступу перед великою аудиторією. Вимова оратора відрізняється від звичайної повсякденної більшою старанністю, строгішою нормативністю, що виявляється в уникненні регіональних особливостей, подоланні особистих мовних вад.

Виступ перед аудиторією потребує такої вимови, яка була б дохідливою, добре сприймалася на слух і не заважала засвоєнню змісту. Якщо в оратора правильна вимова, то увага слухачів буде спрямована на зміст сказаного, а не на розпізнавання слів. Однак навіть людина з бездоганною літературною вимовою та дикцією може не справитися з виголошенням чогось. Це пояснюється тим, що деякі сполучення звуків, коли часто повторюються, стають неприємними для слуху, втомлюють слухачів (збіг кількох приголосних, повтор однакових слів або однакових їх закінчень). Милозвучність досягається чергуванням у мовленні голосних і приголосних звуків, односкладових і багатоскладових слів, коротких і довгих речень, зміною звукового складу слова без порушення його значення тощо.

Одним із важливіших засобів створення милозвучності є позиційне чергування звуків [y]- [v] та [i]-[j], фонетичні варіанти повнозначних та службових слів на зразок *унаслідок – внаслідок, йти – іти, імла – мла, з – зі – із, над – наді*. Звуком [i] завжди починається речення, а звуком [y] тоді, коли далі йде приголосний. Між приголосними вимовляються і пишуться [y], [i] (*потім у день чи два, так і так*), між голосними – [v], [j]

(*взяла в оренду, заява й акт*). Після приголосного перед голосним уживається здебільшого [й], [в], а після голосного перед приголосним – [і], [у]. Якщо між словами робиться пауза, то на стику їх вимовляються голосні [у], [і] (*Сонце сходило і оглядало землю*). Ці звуки чергуються у словах, якщо не змінюють їх значення (*ймовірний – імовірний, йти – іти, влаштуувати – улаштуувати, впродовж – упродовж*). Немає чергування при зіставленні понять (*батьки і діти*), при зміні значення слів (*вклад і уклад*), у словах лише з [в] або з [у] (*взаємини, власник, указ, установа*).

2. Основні норми вимови звуків і звукосполучень

Орфоепічні норми – це загальноприйняті правила літературної вимови. Систему норм літературної вимови вивчає орфоепія. Українська орфоепія включає норми вимови звуків (голосних і приголосних), а також звукосполучень у процесі асиміляції, подвоєння, подовження, спрощення, збігу звуків. Вимова голосних і приголосних звуків характеризується такими особливостями:

– голосні звуки вимовляються повнозвучно в будь-якій позиції (наголошеній чи ненаголошеній) (*конвенція, інвестор*); звуки [а], [і], [у] передаються завжди чітко і виразно (*аудит, акція*); ненаголошений [о] не наближається до [а], як у російській мові (*конкурент, монополія*), але перед складом з наголошеним [у] та [і] – [о] (*корупція, запорука*); ненаголошений [е] вимовляється як [еи], а ненаголошений [и] – як [ие] (*вексель, дисконт*); звуки [е], [і] в іншомовних словах після голосних можуть йотуватися (*клієнт, егоїст*);

– приголосні дзвінки не оглушуються в кінці слів та в середині перед глухими, тільки [г] у словах *нігті, кігті, легко, вогко, дьогтю* та в похідних від них перед глухими вимовляється як [х]; глухі приголосні перед дзвінками передаються дзвінко (*клятьба, просьба*); прийменник і префікс *з* перед глухими послідовно оглушуються (*з товаром, з попитом*); звук [з] у префіксах *роз-, без-, через-* та прийменниках *без, через* перед глухими залежно від темпу мовлення може вимовлятися дзвінко або оглушено (*розпорядчий, безприбутковий, через транспорт*); губні, шиплячі (неподовжені), задньоязикові і гортанний [г] звучать твердо, лише перед [і] пом'якшено (*біржа, мільйон, шість, банкір, архів*); у деяких питомих українських та іншомовних словах губні, задньоязикові, гортанний та подовжені шиплячі пом'якшуються перед *я, ю* (*бюджет, кювет, річчю, бездоріжжя*); перед [е] приголосні вимовляються твердо (*цейтнот, тендер*) тощо.

Вимова звукосполучень пов'язана з такими фонетичними процесами:

– з асимілятивними змінами. Так, у закінченнях дієслів *-ться, -шся* вимовляються як [ц'а], [с'а] (*інвестується, фінасується*), *-жся, -чся* у дієсловах наказового способу передаються як [з'с'а], [ц'с'а] (*уріжся, морочся*), [з] перед шиплячими уподібнюється до них і вимовляється як [ш:], [ж:], [жш] (*зшити, безжурність, безшумний*);

– із подвоєнням звуків. Зокрема, два звуки вимовляються при збігу однакових приголосних на стику префікса і кореня, кореня і суфікса, двох суфіксів, двох префіксів, основи дієслова і постфікса (*віддаль, корінний, годинник, возз'єднання, піднісся*); у похідних від слів з подвоєними звуками (*законно, невинність*); у прикметниках на *-анний, -яний, -енний* зі значенням можливості дії (*здійснений, але довгожданний*); в іншомовних власних назвах (*Брюссель, Голландія, Канни, Оттава, Діккенс*); у словах *алло, брутто, нетто* та ін.;

– з подовженням звуків. Подовжено вимовляються звуки [д], [т], [з], [с], [л], [н], [ж], [ш], [ц], [ч] після голосного перед *я, ю, є, і* у всіх відмінках імен. сер.р. на *-я II* відм. (крім Р.в. без закінчення *-ів*) (*знаряддя, намагання*); перед *я, ю* у прислівниках (*навмання, зрання, попідвіконню*), перед *є, ю* у формах тепер. Часу дієслова *лити* та в похідних від нього (*лють, вилється*);

– зі спрощенням звуків у групах приголосних при словотворенні або словозміні; напр., у групах *ждн – жн* (*тиждень – тижневий*), *здн – зн* (*проїзд – проїзний*), *стн – сн* (*якість – якісний*), (*містити – місце*), *скн – сн* (*тиск – тиснути*); спрощення не відбувається

у питомих та іншомовних словах на *-т*, *-ст* (*агент* – *агентський*, *Карпати* – *карпатський*), у групах приголосних *-стц-*, *-стч-* (*артистка* – *артистці*, *кістка* – *кістці*, *невістка* – *невістці*, *монополістка* – *монополістці*), у числівниках (*шістнадцять*, *шістдесят*, *шістсот*);

– зі зміною приголосних при їх збігу. Так, *-цьк-* змінюється на *-чч-* при творенні імен. на *-ин-а* (*донецький* – *Донеччина*, але *галицький* – *Галичина*), *-ськ-*, *-ск-* на *-щ-* за аналогічних умов (*полтавський* – *Полтавицина*), *-ск-*, *-шк-* на *-щ-* при творенні імен. і прикм. на *-ан-(-ян-)* (*піски* – *піщаний*), *-ск-*, *-ст-* на *-щ-* при творенні форм дієслів II дієвідміни (*вереск* – *верещати*, *простити* – *прощу*); приголосні [г], [з], [ж.] перед суфіксами *-ськ-*, *-ств-* змінюються на *-зьк-*, *-зтв-* (*Кривий Ріг* – *криворізький*, *Кавказ* – *кавказький*, *Париж* – *паризький*), [к], [ц], [ч] перед *-ськ-*, *-ств-* змінюються на *-цьк-*, *-цтв-* (*турок* – *турецький*, *купець* – *купецький*, *ткач* – *ткацький*), [х], [с], [ш], перед *-ськ-*, *-ств-* змінюються на *-ськ-*, *-ств-* (*чех* – *чеський*, *Одеса* – *одеський*, *товариш* – *товариський*, але *баскський*, *казахський*, *тюркський*, *ла-маниський*, *меккський*); [г], [ж], [з] із суфіксом *-щ-* дає сполучення *-жч-* (*дорогий* – *дорожчий*, *дужий* – *дужчий*, *вужий* – *вужчий*, але *легший*), [с] змінюється на *-щ-* (*вищий*).

3. Норми наголошування в українській мові

Акцентуаційні норми – загальноприйняті правила наголошування слів. Розділ мовознавства, який вивчає наголос, називається акцентологією. Часто ці норми розглядають у межах орфоєпії. Для української мови характерний динамічний наголос, який полягає у виділенні одного зі складів слова більшою силою голосу, тобто сильнішим видихом струменя повітря. Наголос в українській мові вільний, може падати на будь-який склад, відзначається здатністю рухатися у межах слова зі зміною його форм: *авансувати* – *авансують*.

До особливостей наголошування слів української мови належать:

- 1) наголошування слів з рухомим наголосом (*віз*, *везла*);
- 2) наголошування слів з усталеним наголосом, переважно іншомовних (*квартал*, *кілометр*, *аристократія*);
- 3) подвійне наголошування слів (*завжди*, *помілка*);
- 4) наголошування складних слів (*приватнорабовласницький*, *работоргівля*);
- 5) наголошування іншомовних слів, які можуть становити труднощі у вимові (*феномен*, *догмат*, *генезис*);
- 6) наголошування слів, форм слів, відповідники яких у російській мові або в діалектному мовленні мають відмінні наголоси (*кідати*, *новий*, *віднести*);
- 7) наголошування слів з метою розрізнення їх значень (*виходити і віходити*, *забігати і забігати*).

В українській мові є правила акцентуації, які поширюються на певні групи слів:

- дієслова *вести*, *нести* і под. мають наголос на останньому складі, слово *бути* в інфінітиві та у формах майбутнього часу – на першому, а в минулому часі одн. (жін. та сер. р.) і мн. – на останньому (*буде*, *будуть*, *була*, *були* тощо);
- іменники на *-ання* наголошуються, як їх твірні слова (*розв'язання*, *планування*); у двоскладових іменниках наголошується останній склад (*знання*, *звання* тощо);
- абстрактні іменники на *-ин-а*, утворені від прикметників, мають наголос на останньому складі (*величина*, *новина* тощо);
- географічні назви на *-щин-а*, *-чин-а* мають такий наголос, як і слова, від яких вони утворені (*Київщина*, *Донеччина*);
- відіменникові та віддієслівні іменники з префіксами *ви-*, *від-*, *за-*, *на-*, *над-*, *об-*, *пере-*, *під-*, *по-*, *про-*, *роз-*, мають наголос здебільшого на префіксах (*зхід*, *розстріл*, *затишок*, *перобіг* тощо); винятки *розгрім*, *зачін*, *набір*;
- переважна більшість іменників у множині має наголос на закінченні (*листки*, *сторінки*);

– однаково наголошуються запозичені слова, як-от: *аристокра́тія, демокра́тія; діало́г, катало́г* тощо; числівники *одинадцять, чотирнадцять, п'ятдесят, шістдесят* тощо; більшість слів однакового типу творення мають різний наголос, напр.: *міліме́тр, кіломе́тр і баро́метр, термо́метр* тощо.

Наголос є засобом фонетичного оформлення слова, виступає виразником семантики слова. Втрачаючи наголос, слово часто втрачає свою самостійність. В українській мові трапляються випадки, коли слова, зберігаючи смислову самостійність, втрачають наголос і приєднуються до інших слів, пов'язуючись із ними спільним наголосом. Слова без наголосу, які приєднуються до наступних слів, називаються проклітиками: *переді мною, повз нас*. Слова, що стоять після наголошених, утворюючи з ними одне фонетичне ціле, називаються енклітиками, наприклад: *працюй же, хотів би*.

Крім словесного наголосу, виділяють ще фразовий наголос (виділення певного слова у фразі або посилення словесного наголосу у певній синтаксичній позиції), логічний наголос (особлива вимова певного слова чи кількох слів у висловлюванні) і емфатичний наголос (емоційне виділення слів у висловлюванні напруженою вимовою певних звуків).

Наголошування характеризується в українській мові сталою системою і яскраво вираженими закономірностями. Акцентуаційні норми відображені у різних словниках, тому є загальнодоступними. Проте у практиці усного мовлення трапляється багато порушень цих норм, що знижує загальний рівень спілкування. Особливо це стосується ділового мовлення. Саме фахове мовлення є свідченням реального рівня мовної культури суспільства. Воно вимагає чіткого дотримання акцентуаційних норм, яке є важливою і необхідною ознакою культурного й грамотного професійного мовлення.

Отже, дотримання орфоепічних і акцентуаційних норм удосконалює мову як засіб спілкування, сприяє витонченості, стрункості мови, полегшує обмін думками, допомагає уникати непорозумінь у мовленні, усувати їх. Знання норм вимови й наголошення забезпечує чітке, логічне оформлення думки і мовне її вираження.

Тема 5. ГРАМАТИЧНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Загальне поняття про морфологію та її предмет. Основні поняття морфології.
2. Морфологічні норми української мови (самостійні змінні частини мови; повнозначні незмінні частини мови; службові частини мови; вигук).
3. Поняття “нанизування відмінків”, “розщеплення присудка”.

1. Загальне поняття про морфологію та її предмет. Основні поняття морфології

Морфологія становить собою складну систему, у якій взаємодіє лексичний шар мови. Але пізнання цієї системи здійснюється через слово, бо в ньому реалізується певне значення, воно є носієм національних граматичних ознак та засобом організації й вираження думки. Об'єктом морфології є слово як частина мови, тобто як засіб вираження певного частиномовного значення, зосередження типових граматичних значень і граматичних форм, як засіб відтворення певних синтаксичних зв'язків.

Морфологія (від грец. *morphē* – форма, *logos* – слово, учення) є розділом мовознавства, у якому вивчаються явища, що характеризують граматичну природу слова як граматичної одиниці мови. Це вчення про будову й розряди слів (частин мови), граматичні категорії і систему словозміни їх.

Відповідно до вияву граматичних значень слово може видозмінюватись, утворюючи усталену мовною практикою систему форм. Окремо взята форма конкретного слова є його словоформою.

Видозміни слова, що служать для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами), називається словозміною. А система форм, співвідносних з певною системою синтаксичних значень, називається його парадигмою. Своєрідність

видозміни слів, що належать до іменних частин мови, на відміну від дієслова, відбита в термінах відмінювання (для змінних іменних частин мови) і дієвідмінювання (для дієслів).

У словах, що не виражають певних граматичних видозмін (незмінювані слова), виступає лише одна словоформа. Словозмінні значення в сучасній українській літературній мові виражаються змінною частиною слова – закінченням, або флексією.

Об'єктом морфології є також словоформи, у яких виражаються граматичні характеристики слова незалежно від його синтаксичних властивостей, напр. форми ступенів порівняння прикметників і прислівників, інфінітив, дієприслівник.

Граматична характеристика слів знайшла своє з'ясування в теорії частин мови. *Частиною мови* називають клас (групу) слів, що мають спільне частиномовне значення, тотожний набір граматичних ознак, морфемного складу і словотворчих засобів, а також здатність вступати в однакові синтаксичні зв'язки й виконувати однакову синтаксичну функцію.

Кожний клас слів має своє загальнокатегоріальне лексичне значення: предметності, постійної (статичної) ознаки, кількості, узагальненої вказівки на предметність, ознаки або кількості змінної (динамічної) ознаки (дії, процесуальності), статичної ознаки дії чи іншої ознаки, стану. Такі класи слів називаються *повнозначними*.

Класи слів, що виражають певні відношення між повнозначними словами, надають додаткових семантичних, модальних відтінків словам, словосполученням, реченням або служать для зв'язку слів, називаються *неповнозначними*. Свого загальнокатегоріального значення без поєднання з іншими повнозначними словами вони не виражають.

За своїм значенням, набором граматичних ознак і синтаксичною функцією всі слова сучасної української мови поділяють на три групи:

- 1) самостійні (повнозначні) частини мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник;
- 2) службові (неповнозначні) частини мови: прийменник, сполучник, частка;
- 3) вигук, який посідає проміжне місце як група слів для вираження (а не називання) почуттів, емоцій, волі.

2. Морфологічні норми української мови:

Категорії роду, числа й відмінку іменника; іменники, що мають тільки форму множини; відмінювані й невідмінювані іменники іншомовного походження тощо;

– правопис відмінкових закінчень прикметників твердої й м'якої групи, повних і коротких прикметників; нормативного позначення ступенювання якісних прикметників; творення й правопису присвійних прикметників;

– граматичне написання числівників і числових назв, відмінкових закінчень кількісних числівників (цілих чисел) відповідно до типу відмінювання, збірних неозначено-кількісних, дробових і порядкових числівників; особливості зв'язку числівника з іменником;

– правопис відмінкових закінчень особових, зворотного, присвійних, вказівних, питальних, означальних займенників; відмінювання складних (неозначених і заперечних) займенників.

Категорія роду іменника є незалежною категорією, в інших частинах мови (іменних й неіменних) категорія роду є залежною, словозмінною, оскільки зумовлена родовою формою іменника. Морфологічне значення роду зумовлює здатність іменника сполучатися з певними формами узгоджуваних слів, вступати в координацію з присудком. Категорія імен граматичного роду включає чоловічий, жіночий, середній рід. Родові значення виражаються лексичними (семантичними), морфологічними, словотвірними, синтаксичними засобами. Основним формальним показником роду є закінчення Н. в. одн. іменника. Категорія роду охоплює всі іменники (відмінювані й невідмінювані), крім тих, що мають лише форму множини (*Карпати, солодоці, канікули*).

Рід значної кількості іменників визначається поділом осіб за статтю (*дід – баба, мати – батько, син – донька*). У таких випадках категорія роду іменників залежить від лексичного значення, що зумовлює граматичну форму іменника. Рід іменників-назв осіб ґрунтується на приналежності до чоловічої або жіночої статі (*Денис, син, Оксана, дочка*).

В іменниках-назвах людей використовуються такі засоби вираження категорії роду:

- лексичний: лексеми утворені від різних основ (*чоловік – жінка, батько – мати*);
- словотворчий: за допомогою слів, що походять від однієї основи за допомогою різних афіксів (*студент – студентка, свекор – свекруха*);
- морфологічний, коли іменники кожного роду мають свої закінчення (*Ярослав – Ярослава, кум – кума*);
- синтаксичний: із родом іменників узгоджуються родові форми інших слів у висловлюванні – прикметників, займенників, дієприкметників тощо (*кумедний Дроботенко – серйозна Дроботенко, виступив Литвин – доповідала Литвин*). Цей засіб є універсальним щодо вираження родового значення, оскільки він розкривається при складних випадках узгодження відмінюваних і невідмінюваних іменників, іменників спільного роду з залежними словами (*маленька плакса, київське метро*) тощо.

Серед іменників на позначення істот виокремлюють неродові назви, що у граматиці розглядають як іменники середнього роду: *маля, курча, поросля*. Інша частина іменників позбавлена семантичних ознак, рід визначається морфемною будовою й виконує лише граматичну роль зв'язку слів у реченні (*стіл, кімната, світло*).

До іменників спільного роду належать такі, що мають узагальнене значення – емоційно-експресивну назву особи за її характерними діями або рисами поведінки (*базіка, гуляка, ненажера, нероба, трудяга, роззява, сирота*). Ці іменники мають морфологічний показник жіночого роду (закінчення *-а / -я*), але в контексті належать до чоловічого або жіночого роду залежно від статі особи, яку вони позначають.

Морфологічні норми у повнозначних змінних (неіменних) і незмінних частинах мови:

- правопис особових форм дієслова в теперішньому й майбутньому (простому, складному й складеному) часах дійсного способу; особливості дієвідмінювання слів *дати, їсти, бути, вісти (відповісти)*; правопис закінчень дієслів наказового й умовного способів, не особових форм дієслова: дієприкметників активного / пасивного стану, безособової форми на **-но, -то**, дієприслівників теперішнього й минулого часу;

- написання складних прислівників разом, окремо й через дефіс; утворення ступенювання; розмежування прислівників з омонімічними конструкціями (прийменник/ частка + імен./ прикм., займен., присл.).

Морфологічні норми у службових частинах мови:

- правопис складних прийменників разом і через дефіс, складених прийменникових сполук типу у (*в*) *разі, під час* тощо;

- написання складних і складених сполучників разом, окремо й через дефіс; правильна передача на письмі вживання сполучників із частками **б, би, ж, же**; розрізнення сполучників **щоб, якби, якщо** та ін. й однозвучних конструкцій прийм.+ займен., займен.+ частка;

- правопис заперечних часток **не, ні** разом і окремо зі словами, особливості правопису словотворчих і модальних часток.

3. Поняття “нанизування відмінків”, “розщеплення присудка”

НАНИЗУВАННЯ ВІДМІНКІВ – ланцюжкове розташування, переважно з послідовною підрядністю, декількох однакових відмінкових форм (найчастіше родового відмінка): *Будинок племінника дружини домоправителя брата доктора* (приклад О. М. Пешковського). Стилистично невдалим є зближення навіть двох форм Р.в., якщо одну з них утворює Р.в. суб'єкта, а інший – Р.в. об'єкта, напр.: *Метод систематичного й послідовного викладу вчителя навчального матеріалу* (з тв. М. Шагінян).

Зустрічається також нанизування форм інших відмінків:

– орудного відмінка: *Питання буде розглянуте призначеною дирекцією комісією; Ви незадоволені чимось мною;*

– знахідного відмінка: *Обговорювалося питання про угоду про взаємну допомогу.*

РОЗЩЕПЛЕННЯ ПРИСУДКА – заміна дієслівного присудка поєднанням спільнокореневого іменника з напівдопоміжним дієсловом (дієсловом, що виконує службову функцію при збереженні свого лексичного значення: *ставати, здаватися, виступати, називатися*). Наприклад: *використовують нові методи – здійснюють використання нових методів; допомагають – надають допомогу; піклуються – візьмуть на себе піклування*. В інших випадках усталені дієслівно-іменні сполучення надають висловлюванню книжного характеру, наприклад: *ненавидіти – відчувати ненависть, оглядати – проводити огляд* тощо.

Тема 6. ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Принципи української орфографії.
2. Поняття орфограми. Основні види орфограм української мови.
3. Написання слів разом, окремо і через дефіс.
4. Вживання великої літери.
5. Правопис слів з апострофом.

1. Принципи української орфографії

Орфографія – 1) історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів; 2) розділ мовознавства, який вивчає і розробляє систему правил, що забезпечує нормативність написань.

Правила орфографії входять до системи писемних норм літературної мови й розраховані на обов'язкове дотримання їх усіма носіями української мови, які користуються її писемною формою.

Українська орфографія ґрунтується на 4 принципах:

1. Фонетичний принцип визначає, що слово пишеться так, як вимовляється; правопис враховує літературну вимову слів і окремих фонем, наприклад, вживання [o], [e] після шиплячих та [й]: *жонатий – женити*; префікс **с** – перед **к, ф, п, т, х**: *спитати, схотіти*.
2. Морфологічний принцип передбачає, що частини слова пишуться однаково в різних формах того самого слова або в споріднених словах незалежно від їхнього звучання: *весна – вєсни, степі – стєп*; **роз-**, **без-** незалежно від вимови: *розжувати, безсовісний*; **пре-**, **при-**: *прекрасний* (дуже красивий), *прибути* (як наближення до об'єкта); дієслівні форми на **-шся, -тсья**: *умиваєшся, сміється*.
3. Традиційний (історичний) принцип передбачає написання за усталеною традицією: букви **е, и** в тих словах, де вони не перевіряються наголосом: *левада, келих, кишеня*; випадки подвоєння в іншомовних власних і загальних назвах: *Голландія, голландський, бравісимо*; правопис прислівників: *на зло, на-гора, до речі, досхочу*.
4. Смисловий (семантико-диференціюючий) принцип передбачає те, що написання слів визначається розрізненням їхніх лексичних значень: *вовк – Вовк Віра, проте – про те*.

2. Поняття орфограми. Основні види орфограм української мови

Під **орфограмою** розуміють правильне написання, яке обирається з кількох можливих і ґрунтується на закріпленому в системі орфографії правилі. Основні види орфограм:

- написання слів разом, окремо й через дефіс;
- уживання великої літери;
- уживання апострофа і м'якого знака;
- правопис префіксів, суфіксів;

- чергування голосних і приголосних звуків;
- подвоєння букв і спрощення у групах приголосних звуків;
- написання відмінкових закінчень;
- правопис особових форм дієслів;
- написання числівників і зв'язок їх з іменниками;
- правопис прислівників;
- написання часток тощо.

Серед зазначених вище різновидів виділяють буквенні (літерні: вживання м'якого знака) і небуквенні (нелітерні: апостроф, перенос слів тощо) орфограми. Кодифікуються орфографічні норми в „Українському правописі” (редакція 1993 р.).

3. Написання слів разом, окремо і через дефіс

У сучасній українській мові діє загальне правило: ОКРЕМО пишуться всі самостійні та службові слова. Але незначна частина слів має свої правила.

Слід розрізняти слова і схожі (омонімічні) з ними словосполучення: *напам'ять і на пам'ять, назустріч і на зустріч, проте і про те, зате і за те, якби і як би, вбік і в бік, вгору і в гору*. Словосполучення, що злилися в одне слово, стали прислівниками, пишуться разом: *завтра, опівночі, нанівець, нашивидкуруч, напередодні, щовечора, щорічно, навперейми, навпростець, навкоси, навпіл, навпроти, досхочу, всмак, щиросердно* тощо.

РАЗОМ пишуться:

- 1) складні іменники, що утворилися з допомогою сполучних голосних: *лісостеп, чорнозем, водогін, легкоатлет, медозбір, снігопад, листопад, землероб*; складні слова без сполучних голосних: *перекотиполе, Трипілля, болиголов, П'ятихатки, шістдесятиріччя*;
- 2) складні слова з частками **пів-, напів-, спів-, полу-**: *піввідра, півпаляниці, напівповний, полумисок, співдружність*;
- 3) складні слова, що утворилися з підрядних словосполучень: *народна пісня – народнописаний, сільське господарство – сільськогосподарський, багато води – багатоводний, збирати зерно – зернозбиральний, швидко діяти – швидкодіючий, довгий вік – довговічний*.

ЧЕРЕЗ ДЕФІС пишуться слова, що є незалежними одне від одного і, наблизившись фонетично, складаючи одне поняття, не злились остаточно в одне слово, зокрема:

- 1) слова, що не мають сполучного голосного: *хата-читальня, ракета-носій, дизель-мотор, блок-система*; географічні назви: *Франкфурт-на-Майні, Івано-Франківськ, Рава-Руська*;
- 2) повторення синонімічних слів: *плаче-ридає, думає-гадає, Зайчик-Побігайчик*;
- 3) повторення того самого слова: *ледве-ледве, далеко-далеко, рідний-рідний*;
- 4) сполучення слів, що мають приблизне значення: *день-другий, сотня-дві, туди-сюди*;
- 5) слова з часткою **пів-** у власних назвах: *пів-України, пів-Києва, пів-Європи*;
- 6) прикметники, утворені від двох і більше слів, що перебувають у сурядному зв'язку: *фізико-математичний* (фізика і математика), *історико-філологічний* (історія і філологія), *фінансово-економічний* (фінанси і економіка);
- 7) прикметники, що означають поєднання двох окремих кольорів або їх відтінків, напр.: *жовто-блакитний, сніжно-білий, темно-зелений, криваво-червоний, блідо-рожевий*.

4. Уживання великої літери

З великої літери пишуться:

- перше слово в реченні;
- усі антропоніми (прізвища, імена, по батькові, псевдоніми);
- назви божеств і релігійних свят: *Бог, Господь, Богородиця, Різдво, Пречиста, Великдень*;
- індивідуальні назви: міфологічні (*Зевс, Перун, Венера, Прометей*), тварин (*Жучка, Гнідий, Мурка, Минька*), дійових осіб у байках, казках (*Котигорошко, Морозенко, Дід Мороз*) тощо;

- назви держав, країн, материків: *Україна, Росія, Казахстан, Азія, Балкани*;
- одиничні астрономічні, географічні назви: *Марс, Місяць, Земля, Юпітер, Сатурн*;
- перше слово складних офіційних назв: *Криворізька міська рада народних депутатів, Криворізький державний педагогічний університет, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*;
- урядові назви й назви партій, громадських організацій: *Кабінет міністрів України, Генеральний прокурор України, Народний Рух України*;
- власні назви газет (“*Голос України*”, “*Вечірній Київ*”, “*Кур’єр Кривбасу*”), журналів (“*Дивослово*”, “*Дзвін*”, “*Саксагань*”), підприємств, установ (спорткомплекс “*Олімп*”, навчально-виховний комплекс “*Руданочка*”).

5. Правопис слів з апострофом

Українська мова має специфічний нелітерний знак – апостроф, що використовується для передання твердої, роздільної вимови приголосних, що не зливаються з наступними звуками: *б’ють, в’яз, з’їзд, інтерв’ю, комп’ютер, подвір’я, об’єкт, під’їзд*. У російській мові в аналогічних позиціях (роздільної вимови) вживається твердий роздільний знак.

Апостроф вживається:

- 1) після губних звуків [б], [п], [в], [м], [ф] перед я, ю, є, ї: *б’ється, п’ять, дев’ять, п’ється, п’яний, м’ятний, м’який, в’юн, верф’ю, солов’ї, зв’язок, пам’ять, торф’яний*;
- 2) після префіксів, які закінчуються на приголосний, перед я, ю, є, ї: *з’їзд, під’їзд, з’єднання, від’ємний, без’ядерний, роз’ярити*;
- 3) після [р] перед я, ю, є, ї, якщо вони позначають два звуки: *подвір’я, сузір’я, матір’ю*.

В іншомовних словах апостроф ставиться в таких самих позиціях, як і в питомих українських лексемах або словах, що не сприймаються як запозичені. Проте, апостроф ставиться перед я, ю, є не тільки після губних та [р], а й після шиплячих та задньоязикових, якщо вони вимовляються твердо і букви я, ю, є позначають два звуки: *прем’єра, об’єкт, бар’єр, Х’юстон, ін’єкція, кон’юнктура, п’єдестал, В’єтнам* тощо.

Апостроф не ставиться:

- якщо йотовані букви я, ю, є передають м’якість попереднього приголосного звука, то він звучить м’яко, звука [й] немає й вимова є плавною, а не роздільною: *свято, цвях, морквяний, т’ямний, мавпячий, духмяний, дзвякнути, рутвяний*;
- в іншомовних словах, якщо я, ю, є передають м’якість попереднього приголосного, не чується звук [й] і відповідно вимова є не роздільною, а плавною: *бюро, пюре, манікюр, рюкзак, гравюра, кювет, нюанс, Мюнхен, бюрократ, бюлетень, бюджет, бюст, мюзикл*.

Змістовий модуль III. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Тема 7. ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ДОСЯГНЕННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ

1. Точність як основна комунікативна ознака культури мовлення педагога.
2. Лінгвістичні засоби вироблення точного мовлення вчителя:
  - 2.1. Лексичні ресурси мови;
  - 2.2. Граматичні (синтаксичні) засоби;
  - 2.3. Стилїстичні ресурси мови.
3. Причини порушення смислової точності.

1. Точність як основна комунікативна ознака культури мовлення педагога

Досконале, комунікативно правильне мовлення – це не лише поєднання слів, а й логічний виклад думок і почуттів. Прагнучи до досконалого мовлення, майбутній педагог

має враховувати як суто мовні його особливості (ступінь оволодіння нормами, які діють в конкретну епоху), так і позамовні фактори (знання законів мислення, практичний досвід мовця – віковий, життєвий, і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, націленість на спілкування тощо). З огляду на це основними комунікативними ознаками культури мовлення вчителя є правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, достатність (поняття кількості мовлення), виразність, емоційність. Культура мовлення – це культура мислення й культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини.

Закони розвитку мови існують незалежно від волі людей, бо відображають об'єктивні відношення в реальному світі. Спілкування можливе не тільки завдяки приналежності співрозмовників до одної етномовної спільноти, а й тому, що за кожним словом обидві сторони бачать один і той же предмет реальної дійсності, однакові об'єктивні зв'язки, тобто однаково називають предмети, явища, процеси тощо.

Точність – одна з головних ознак культури мовлення. Оскільки свідомість людини не лише відтворює об'єктивний світ, а й творить його, то можливість появи неточностей у мовленні зберігається на всіх етапах розвитку мови. Розвиваючись, мова за своєю суспільно-функціональною суттю постійно прагне до цілковитої відповідності слова певному поняттю. Предмет і назва предмета в різних мовах можуть мати різну співвіднесеність (залежно від того, яка диференційна ознака покладена в основу назви), але в межах однієї мови для кожного її носія вони повинні зберігати точну співвіднесеність.

Поняття “**точність**” має два значення: 1) це вживання в мовленні слів (їх значень) і словосполучень, звичних (узвичаєних) для людей, які володіють нормами літературної мови; 2) це оформлення й вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечність предмета і його назви. Це означає, що мовець повинен постійно прагнути до пізнання як дійсності, так і законів, норм мови, що неможливе без їхньої варіативності (або змінюваності). Чим усебічніше охоплює людська думка реальний світ у його взаємозв'язках, тим точніше вона реалізується за допомогою мови.

Отже, точним мовленням можна назвати таке, у якому вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням, тобто значенням, наявним у мові на певному етапі її розвитку.

2. Лінгвістичні засоби вироблення точного мовлення вчителя

2.1. Лексичні ресурси мови

Точність реалізується найперше лексичними ресурсами мови, тобто виявляється на рівні слововживання.

Точність слововживання – це ступінь відповідності значення слова у повідомленні його семантики за тлумачним словником. Розрізняють такі ступені точності слововживання: точне, частково неточне, повністю неточне.

До основних значень слів у мові належать:

- 1) семантичне пряме (фіксують у тлумачних словниках у максимально можливому обсязі): часто слова мають по декілька значень – полісемія;
- 2) семантичне переносне (частково фіксують у словниках): використовують у тропях;
- 3) граматичне (задається значенням морфем слова, морфологічною формою чи синтаксичною роллю в реченні, синтаксичними валентностями тощо);
- 4) стилістичне (вказує на належність слова до певних стилів);
- 5) емоційне (визначається значенням на шкалі, що його має слово в переважній більшості носіїв мови): шкала повинна мати значення від негативних до нейтральних та позитивних;
- 6) ідеографічне, у тому числі асоціативне (по-перше, визначається місцем слова в ієрархічному словнику мови, по-друге, його зв'язками – родовидовими, причинно-наслідковими, асоціативними тощо).

У мовленні слова набувають додаткових значень, зокрема:

– контекстуальне – з'являється у слові після його введення до складу повідомлення та визначається певним контекстом слова;

– індивідуальне авторське – завжди існує в словнику автора більшою чи меншою мірою стосовно будь-якого слова та реалізується у процесі генерування автором повідомлення; значною мірою залежить від життєвого досвіду автора);

– індивідуальне реципієнтське – завжди існує у словнику реципієнта стосовно будь-якого слова та реалізується при сприйманні повідомлення реципієнтом. Як і авторське, істотно залежить від життєвого досвіду реципієнта.

Обидва індивідуальних значення (авторське й реципієнтське) можуть бути тотожними основному словниковому – семантичному, граматичному, стилістичному, емоційному, ідеографічному, – але можуть відрізнятися від нього. Крім того, індивідуальні значення можуть суттєво відрізнятися одне від одного, унаслідок чого виникають комунікативні невдачі.

Найбільше можливостей для точного співвіднесення предмета і його назви мають такі лексичні засоби: синоніми, омоніми, пароніми, полісемантичні слова. Значні труднощі викликають іншомовні, професійні та архаїчні слова, фразеологізми.

Синоніми виникають у мові як одиниці, що підкреслюють новий відтінок у значенні слова, тобто як точніша для певної ситуації спілкування назва відомого предмета (за винятком т.зв. абсолютних синонімів, які різняться між собою тільки звуковим комплексом і джерелом походження): *білінгвізм – двомовність, кавалерія – кіннота, нордост – північний схід, полісемія – багатозначність*. Проте варто звернути увагу на подекуди обмежену сферу функціонування навіть абсолютних синонімів, пор.: загальне мовознавство, вступ до мовознавства – лінгвістика тексту, етно-, соціо- та психолінгвістика, когнітивна лінгвістика.

Відмінність синонімів може бути власне семантична (*земля – ґрунт; дорога – шлях – гостинець; збірка – зібрання – збірник*) або стилістична, семантико-стилістична (нейтр. *людина* – розм. *чоловік*, нейтр. *відомий* – уроч. *славетний*; розм. *лице* – нейтр. *обличчя*; розм. *пес* – нейтр. *собака*).

Добираючи одне слово із синонімічного ряду з метою досягнення точності висловлювання, потрібно враховувати:

- 1) стильову приналежність слова (нейтральне чи стилістично марковане: *розмовне, офіційне, наукове* тощо);
- 2) його емоційно-експресивне значення (*піднесене – знижене, інтимне, ласкаве – офіційне, урочисте – жартівливе*);
- 3) приналежність слова до певної групи лексики поза літературною мовою (*діалектне, просторічне, жаргонне*);
- 4) місце слова в словниковому запасі мови (*активний – пасивний* словниковий склад).

Це важливо пам'ятати, оскільки до синонімічного ряду можуть входити слова, запозичені з інших мов, дібрані з діалектів – територіальних і професійних, із фразеологічних ресурсів мови, пасивного словника (архаїзми).

Неточність виникає в тих випадках, коли слово вжите у приблизному значенні (пор.: *Я болію за команду “Динамо”* – замість *вболіваю*; багатотомний *збірник* поетичних творів – *зібрання*; футбольна команда не боялась цього *противника* – замість *суперника*).

Прагнення до точності й новизни в синонімії зумовлює появу перифраз (*бавовна – біле золото, радіація – невидима смерть, ліси – легені планети, Кривий Ріг – залізне серце України*).

Омоніми (група співзвучних, але різних за значенням слів) становлять неабияку трудність у практиці слововживання, бо точність їх застосування залежить від знання мовцем лексики і від того, наскільки їм відповідають знання слухача. Іноді нам відоме одне слово відповідного звукокомплексу, а почувши його в іншому значенні, ми просто не сприймаємо. Тому основною вимогою до тексту є його чіткість, виразність, повнота

інформації (достатність тексту не вимагає його багатослівності, навпаки, лаконізм – найвища оцінка виразності тексту). Це важливо ще й тому, що багато омонімів виникло внаслідок розщеплення полісемії – віддалення значення слова від його вихідної форми, втрати зв'язку з нею. Пор.: *ключ* – наказ, форма від *кликати*; *ключ* – гасло, заклик; *сіла* людина; *сіва* на землю мороз – *сіла* батарея; *сів* ґрунт.

Особливістю використання у професійному мовленні омонімів є відбір однозвучних з питомими лексемами слів, які українська мова запозичила до свого складу з інших мов. Щоб уникнути неточності, необхідно підготувати слухача до сприйняття цього слова, напр.: *лава* – вид меблів, *лава* – ряд, шеренга людей, *лава* – великий забій у шахті, *лава* – (лат.) магма, продукт виверження вулкану; *мул* – відкладання на дні водоймища, *мул* (лат.) – домашня тварина; *клуб* – летюча маса диму, пари, *клуб* – частина тіла людини або тварини, *клуб* (з англ.) – культурно-освітня організація; *як* – прислівник, *як* (із тибет.) – велика рогата тварина. Якісні знання лексичної та граматичної систем сприятимуть точності вживання омонімів: *замок* – *замок*, *луна* – *луна*, *радій* – *радій*, *насіп* – *насіп*, *дороба* – *дорога*, *стріла* – *стріла*, *гори* – *горі*.

Уміле використання **паронімів** також сприяє виробленню точності мовлення. Ці розрізнення значень близькозвучних слів може призвести до непорозуміння із співрозмовником, напр.: *На які інстанції він бігав до того, як став чемпіоном у стометрівці?* (*інстанція* – установа, *дистанція* – відстань). *Він зло не вживає своїм становищем* (не зловживає). *Я мимохідь тебе образив* (мимохить – нехотячі, мимохідь – проходити повз, мимо).

Багатозначні слова вимагають точного контексту, який не допускав би двозначного чи спотвореного сприйняття змісту (навіть у тих випадках, коли незвичне вживання багатозначного слова передбачає комічний ефект у міжособистісній або міжкультурній комунікації): *У тебе не всі дома?* (у значенні нерозумний) – *Усі, нас усього троє*.

2.2. Граматичні (синтаксичні) засоби

Точність досягається лише на лексико-семантичному рівні – вона тісно пов'язана з граматичним (зокрема синтаксичним) рівнем. Відомо, що багатозначними можуть бути не лише повнозначні, а й службові слова. Задля точного їх використання недостатньо знати лексичні можливості мови – і граматику ставить вимоги до точності побудови словосполучень, речень і текстів за фахом, пор.: *Це зроблено задля мене* – *Це зроблено через мене*; *Чого ти так нервуєш* (кого?) – *Чого ти так нервуєшся* (сам!)

Значна роль у досягненні точності мовлення належить порядкові слів. Адже він регулює функції слів, розставляє логічні акценти у фразі. Порядок слів допомагає відізнати суб'єкт від об'єкта, якщо їхні назви виражаються однаково – Н.в. і З.в. (*Добро рухає суспільство*); суб'єкт від предиката, якщо обидва виражені іменниками чи інфінітивами (*Жити – Вітчизні служити*).

Порядком слів досягається смислова й інтонаційна відокремлюваність членів речення (*Він, зачарований, не міг відвести погляду від озера*). Від порядку розташування у реченні залежать смислові зв'язки вставних слів (напр.: *він, напевно, знає; він знає напевно*). Дієприкметникові звороти посідають певне місце у фразі – стоять перед / після означуваного слова, або означуване слово вводиться в середину звороту (пор.: *Факти, наведені в акті, підтвердились. Факти підтвердились, наведені в акті. Наведені в акті факти підтвердились*).

2.3. Стилiстичні ресурси

Розвинута функціонально-стильова система і стилістична диференціація засобів вираження є одними з основних характерних рис сучасних національних мов, відповідно й української мови. Під функціональним різновидом мови, услід за представниками різних стилістичних вітчизняних (Г. Й. Волкотруб, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько та ін.)

і зарубіжних шкіл (М. П. Кожина, М. А. Корміліцина, О. Б. Сиротиніна та ін.), розуміють систему мовних одиниць, способів їх поєднання й використання, визначених суспільними потребами. У сучасній українській літературній мові виокремлюють науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний, конфесійний (сакральний) та ораторський функціональні стилі.

Найбільш розбудованим питанням специфіки професійного мовлення є функціонування мовних одиниць в офіційно-діловому й науковому стилях. В офіційній фаховій комунікації мовним одиницям належить роль засобів стандартизації та уніфікації структури ділового тексту. З цим пов'язана проблематика розробки типових і трафаретних текстів (та їх складових) професійного спілкування. Значне звуження мовних одиниць у сфері ділової мови порівняно з іншими стилями зумовлює їх високу частотність і типізацію усталених мовних конструкцій у певних частинах текстів службових документів, напр.: *лист складається; У разі чого-небудь доведеться скоротити* тощо.

В офіційно-діловій мові сформованою є загальна схема стандартизації: типова ситуація породжує стереотипну мовну манеру, основні функції якої – номінативна, інформативна, імперативна, текстотворча, регламентаційна та функція готових елементів стилю. Недоречно використання в неформальній, неофіційній сфері спілкування засобів цього стилю мови асоціюється з т. зв. канцеляритом, тобто зневажливою оцінкою мови, насиченої штампами, стереотипами (С. Я. Єрмоленко).

Наукові тексти мають типову багатомірну й багаторівневу композиційну структуру, мовні одиниці вживаються залежно від мети наукової інформації, змісту наукової праці, ситуації та підстилю наукової комунікації. Найчастотнішими, наприклад у власне науковому підстилі, є використання повторюваних конструкцій на зразок: *Актуальність теми дослідження зумовлюється...; Наукова новизна роботи полягає...* тощо.

У науковому й офіційно-діловому стилях точність ні за своїм змістом, ні за реалізацією неадекватна точності художнього чи розмовного стилів. Точність у науці виражається, у першу чергу, через терміни (а звідси вимога до їх однозначності та міжнародності їх змісту) і фахову лексику. Точність у науці і в документах – пряма, емоційно-нейтральна, не допускає метафоричності, образності, експресивності.

Терміни, професіоналізм, іншомовні слова як лексеми вузької сфери вживання, можуть мати як номінативну (у науковому, офіційному стилях) функцію, так і поєднану з нею художньо-експресивну роль. Тому вживати такі слова у власному мовленні потрібно за необхідністю: *круїз – подорож; менеджер – керівник, ухвалити рішення* (офіц.) – *вирішити* (нейтр.); *ампутовати* гілку замість *відрізати* її.

Діалектні, просторічні слова, вульгаризми, вжиті зі стилістичною метою для створення зниженого або жартівливого колориту як засіб індивідуалізації мови персонажа, ефективні лише у випадках, коли вони не руйнують загальної будови тексту та дійсно привносять у нього нові семантичні чи експресивні відтінки.

Точність як ознака культури мовлення застерігає й від стильового дисонансу: багатозначні слова, синоніми, омоніми різняться не лише відтінками, а й функціональними параметрами, напр.: *око* – орган зору; *око* – 1) одиниця ваги (1,2 кг, *заст.*), 2) міра об'єму (1–1,5 л., *заст.*) – *оконтурення* – 1) дія за знач., *оконтурити* (спец.), 2) лінія, що позначає контури чого-небудь; *незабудь* – 1) *заст.*, *на згадку*, 2) діал. *незабудка*.

У розмовному мовленні синоніми різняться не лише ступенем метафоричності, а й різноманітнішою експресивністю, напр.: *йти – сунути, дибати, лізти, ледве ногами перебирає, нога за ногою; сорочка – кошуля, льоля; мовчки – без словечка, ані мур-мур, тихо – ша*. Нерідко синоніми як стилістичні ресурси досконалого мовлення вчителя виникають як евфемізми: *померти – заспокоїтись, навіки заснути, спочити, закрити очі, відійти, піти на той світ, життя скінчити*.

Омоніми можуть застосовуватися як у діловому, науковому, так і розмовному, художньому, публіцистичному стилях. У перших двох стилях вони не мають стилістичних функцій, а в інших можуть використовуватися з певною комунікативною метою. Проте в обох випадках точність контексту є обов'язковою вимогою, напр.: 1) *Не гай часу!* – *За селом темніє гай*. – “*Гай-гай, дитино, аби ти не пошкодувала*”. 2) *Пара* має температуру 98°. – *Пара* ссавців була переселена в нові кліматичні умови. – *Добра пара* – *Гриць і Варвара*.

У науковому й офіційному стилях пароніми теж стилістично-нейтральні, а в інших стилях вони можуть набувати нових (контекстуальних) емоційно-експресивних відтінків. Проте у фаховому мовленні неприпустимим є сплутування або заміна мовних одиниць:

1) *україніка* – зібрання творів про Україну та *україністика* – це українська філологія (мовознавство й літературознавство): “Зібрання чеської *україники* є надзвичайно цінним документальним джерелом для вивчення культурного співробітництва між двома братніми народами”, “Проблематика, яку розробляв великий учений [О.О.Потебня], багатогранна. Він працював у галузі теоретичного мовознавства, слав'янознавства, русистики, *україністики*, фольклору, етнографії” (з журн.);

2) *уповноваження* – надання якійсь особі прав діяти від імені того, хто це доручає (уживається звичайно в однині) та *повноваження* – це самі права на діяння від імені когось, на прийняття рішень на власний розсуд (форми однини і переважно множини). Часто в професійному мовленні одна лексема підміняється іншою, напр.: 3 липня він приступив до виконання своїх *уповноважень*. Уряд надав послові необмежені *уповноваження* (з газ.). Доцільно в обох випадках використовувати саме лексему *повноваження*.

Оскільки точність досягається в контексті, то варто пам'ятати, що вона визначається вичерпністю й недвозначністю закладеного у словах змісту. У розмовному мовленні неточність слововживання (чи фразотворення) може бути компенсована ситуацією спілкування, мімікою або жестами, але це не виправить неприємного враження від такого мовлення: незнання предмета розмови або мовних засобів для його називання засвідчує низьку культуру мислення й мовлення. Вимога точності зростає, якщо зі співрозмовником немає безпосереднього контакту (наприклад, у писемному мовленні) або співрозмовником є широка аудиторія, про загальноосвітній і фаховий рівень якої знаємо недостатньо.

3. Позамовні фактори досягнення точності мовлення

Точність зумовлюється, по-перше, знанням об'єктивної дійсності, спостережливістю мовця і, по-друге, його умінням співвіднести свої знання мови з цією об'єктивною дійсністю. Це співвідношення буде тим точніше, чим глибше, багатогранніше пізнаватиметься дійсність і чим повніше засвоюватимуться ресурси мови, надбані попередніми поколіннями людей для називання й оцінки реального світу.

Точність мовлення залежить ще від одного позамовного фактора: чим гармонійніші інтелектуальні рівні у мовця і слухача, тим вища гарантія точного сприйняття інформації та реакції на неї. Чим вищий цей інтелектуальний рівень, тим простіші засоби мови потрібні мовцеві, щоб висловитись точно, а слухачеві – щоб сприйняти точну інформацію.

Точність мовлення, у свою чергу, сприяє пізнанню дійсності – прагнення до точності спонукає мовця всебічно вивчати як об'єктивну дійсність, так і суб'єктивні враження від неї. Той, хто поважає свого співрозмовника і не хоче постати перед ним некомпетентним, не дозволить собі знати предмет мовлення неточно, поверхово і принагідно.

Таким чином, і предметна, і понятійна точність мовлення визначається рівнем знань про довкілля й мову як засобу спілкування людей у ньому, а також ступенем інтелекту, етикою комуніканта.

4. Причини порушення смислової точності

До основних причин порушення смислової точності належать такі:

- 1) уживання слів у невластивому їм значенні, наприклад, пор. *крайній* (уживається в значенні “який знаходиться на краю чого-небудь, віддалений від середини”: крайня хата, крайній під’їзд) – *останній* (той, хто замикає ряд, знаходиться в самому кінці. Протилежне до нього – перший: остання сторінка, вираз Хто останній у черзі?);
- 2) незнання семантики паронімів – слів, близьких за звучанням, але відмінних за написанням, значенням і творенням, зокрема: *дружний* (згуртований, одностайний) – *дружній* (доброзичливий, прихильний).

Правила уникнення помилок, що призводять до порушення фразеологічної точності:

– не можна дослівно перекладати іншомовні вислови, які в українській мові мають свої відповідники: *у будь-який час* (в любое время) – замість *коли завгодно*;

– знання точного значення фразеологізму, його експресивно-стилістичних можливостей, сфери вживання: *Маючи на меті переплюнути всіх, він вляпався в авантюру* (у наведеному контексті розмовні фразеологізми перенесені в офіційно-ділове мовлення);

– не припустимою є трансформація складу фраземи: *важка сізифова праця*;

– не можна вводити до складу фразеологізму просторіччя, напр.: *це зовсім друга справа* (потрібно *інша*).

Отже, точність мовлення може бути і предметно-понятійною, й емоційно-експресивною. Емоційно-експресивна точність не стосується фахового спілкування (офіційного й наукового стилів), для інших стилів потрібні обидві форми точності. Точність є однозначною, у ній співвідноситься мова з реальною (і художньою) дійсністю, на відміну від правильності, яка визначається нормою або її варіантом, правилом чи одним із його винятків.

Тема 8. ЛОГІЧНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

1. Логічність мовлення як одна з основних ознак культури мовлення вчителя.
2. Вимоги до логічного мовлення у фаховій і міжособистісній комунікації.
3. Логіка викладу і стильова диференціація мови.
4. Причини помилок у логіці викладу.

1. Логічність мовлення як одна з основних ознак культури мовлення вчителя

Процес мовленнєвої діяльності має три рівні: мисленнєвий (властиві автоматизм та імпровізація), лексико-граматичний і фонологічний, адже в діяльності свідомості людини відбувається творення, розподіл, обмін, споживання знань. У кожній людини ці процеси відбуваються по-різному, залежно від схильності до інтелектуальної діяльності, рівня знань, специфіки особистого досвіду, характеру практичної діяльності тощо. Виходячи з вище сказаного, поняття логічності співвідноситься з мислительними функціями.

У термінологічних джерелах подані такі тлумачення слова *логічний*:

- 1) стосується до логіки, відповідає законам логіки (науки про закони і форми мислення), від рос. логический;
- 2) правильний, послідовний, обґрунтований, у якому є внутрішня закономірність: розумний (від рос. логичный).

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні *мислення – мова – мовлення*, залежить від міри володіння прийомами мисленнєвої діяльності, знання законів логіки і базується на знаннях об’єктивно-реальної дійсності, тобто перебуває в тісному зв’язку з точністю. Звідси виводиться висновок: низький рівень мовлення є, перш

за все, наслідком відповідного рівня мислення, а також і недостатніх знань мови. Для того щоб навчитися добре висловлювати свої думки, треба навчитися вмотивовано мислити, адже істина – це правильне відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини. Коли мовлення точне, то воно й логічне. Якщо точність вимагає строгої відповідності вживання слова його значенню, то для логічності цього замало: вона потребує ще й точного зв'язку між словами в мовленнєвому потоці. Це реалізується не лише за законами лексикології, лексичних норм, а й за законами синтаксису: на рівні речення, тексту.

Як точність має свою специфіку в різних функціональних стилях, так і логічність по-різному виявляється в різних типах мовлення. Але для логічності наукового чи офіційно-ділового стилів притаманна одна особливість – логічність (так само, як і точність) буває предметна і понятійна. **Предметна логічність**, на думку Б. Головіна, полягає у відповідності смислових зв'язків і відношень одиниць мови у мовленні зв'язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності.

Понятійна логічність є відображенням структури логічної думки і логічного її розвитку в семантичних зв'язках елементів мови в мовленні. Предметна й понятійна точність, предметна й понятійна логічність перебувають у взаємозв'язку, але якщо понятійна точність без предметної неможлива, то предметна логічність може не існувати (у казках, фантастиці, алегоріях, в алогізмах, у помилкових висновках з наукових дослідів тощо). Проте понятійна логічність у всіх цих випадках має зберігатися. Тому несуттєво, яким способом здійснюється пізнання – індуктивним чи дедуктивним (перспективний або ретроспективний хід думки): смислова погодженість частин висловлювання повинна бути досягнута.

2. Вимоги до логічного мовлення у фаховій і міжособистісній комунікації

Логічне мовлення формується на основі:

- 1) навичок логічного мислення (вправного їх застосування), спрямованого як на нагромадження знань – логіки пізнання, так і на передачу цих знань співрозмовникові;
- 2) знання мовних і позамовних засобів, за допомогою яких можна оформити думку;
- 3) оволодіння технікою смислової зв'язності, тобто логікою викладу, за якої не виникає суперечностей у межах цілого тексту.

Кожний із цих факторів удосконалюється упродовж життя людини. Логіку викладу може контролювати оточення (дітей її навчають дорослі, учителі, пізніше можуть коригувати співрозмовники, усні й писемні зразки), натомість логіку пізнання контролює сам мовець. І якщо слова наздоганяють або випереджають думку, то виникає небезпека не бути зрозумілим, до того ж алогізми в мовленні, як правило, “тотуються” помилками у ході пізнання.

Логічним буде фахове мовлення, у якому:

- сполучення одного слова з іншим несуперечливе (одне судження правильне, друге хибне, третього не дано);
- слова розташовуються в логічній послідовності, яка відповідає ходові думки і за якої не виникає смислових непорозумінь;
- не порушено смислових, структурних, інтонаційних та експресивних зв'язків у межах цілого тексту, яким передається зв'язок несуперечливих суджень.

3. Логіка викладу і стильова диференціація мови

Логічність – ознака кожного функціонального стилю літературної мови (як і діалектного, просторічного мовлення), проте в кожному різновиді мовлення вона має не лише загальні, а й специфічні ознаки. Наприклад, у *науковому* стилі логічність відображає хід пізнавальної діяльності мовця (педагога, ученого) від вихідної позиції до результатів пошуку і навіть їх перспектив. Співрозмовник стає учасником доведення істини. Тому тричленна композиція наукового тексту – це закон, який вимагає чіткості побудови фрази, недвозначності тексту, нейтральної (нульової) експресії.

У розмовному стилі точності тексту сприяє й ситуація спілкування, тому порушенню деяких правил логічної організації мовлення може запобігти сама ситуація. На противагу, уміле використання ресурсів мови відповідно до ситуації (віку співрозмовника, емоційної насаги спілкування, теми розмови, мети діалогу тощо) є однією з умов не лише логічності, а й етики мовлення. Зауважимо, що при афективному мовленні часто руйнується така обов'язкова ознака, як послідовність, що може породжувати суперечність викладу. Тому “напруга” афективного мовлення не повинна бути вищою за рівень, у межах якого людина контролює своє мовлення. У ненауковому, власне побутовому сприйманні лексеми “*нелогічно*” спостерігається таке її осмислення: йдеться про щось не до кінця продумане, неврахування причинно-наслідкових зв'язків, про недоречність, тобто про невідповідність між думкою, висловленою засобами мови, і фактом об'єктивної дійсності.

У художньому стилі при обов'язковому збереженні послідовності (не виключає ретроспективності описів), несуперечності викладу, зв'язку між частинами цілого тексту, тричленної композиції предметна логічність може бути порушена з метою досягнення логіки художньої. Проте художній твір не є дзеркальним відображенням дійсності – це витвір розумової діяльності автора на основі реального світу. Відтак навіть ірраціональне (напр., фантастичне), яке твориться за законами граматичної логіки і не суперечить ні її законам, ні законам формальної логіки, є логічним з погляду художнього мовлення. Символи, алегорії, переносне слововживання не суперечать логіці, а створюють емотивний план пізнання істини, яка від цього стає зрозумілішою, бо оцінюється і розумом, і відчуттями (див. основні функції мови: Тема 1).

4. Причини помилок у логіці викладу

Виокремлюють низку причин логічних помилок:

1. Відсутність у тексті чіткої тричленної структурної побудови (вступу, основної частини, висновків) або інформативна недостатність якоїсь частини. Невміння поділити текст на логічні частини (на письмі – не вміння виділити абзаци, які засвідчують етапи мислення, паузи у мовленні).
2. Поєднання логічно несумісних слів (за винятком оксюморона, коли поєднання логічно несумісних понять формує нове поняття, відмінне від тих, що формально наявні в структурі), напр.: алогізми *жахливо добрий, убивчо щедрий, страшно гарний* і оксюморони *солodka мука, дзвінка тиша, холодний жар, гарячий сніг* тощо.
3. Уведення до фрази зайвих слів (плеоназмів), які структурно обтяжують фразу, залишаючись семантично “порожніми”, напр.: *місяць травень, на долонях рук, відступити назад, цільове призначення витрат, моя власна думка, моя автобіографія, підвести вгору погляд, інтелектуальний розумовий процес*.
4. Підміна особової форми дієслова зворотною або навпаки: *правильно вибачте мені – неправильно вибачаюсь; перестань цим нервуватись – перестань цим нервувати, надумав собі купити – надумався собі купити*.
5. Неправильна побудова рядів однорідних членів речення, коли в нього входять родові й видові поняття: *письменники і поети, діти і дошкільнята, студенти і молодь, розумний брат і з сивиною чоловік; корови, свині, кури, птиця; куці, дерева і ялини*.
6. Неправильне (архаїчне) утворення аналітичних граматичних форм, зокрема:
  - майбутнього часу: *буду писав, буде хотів, будеш знала, будете сидіти, будете жили* – це не лише діалектні форми, а й розмовні у багатьох носіїв літературної мови; повинно бути: *буду писати, буде хотіти, будеш, знати, будете бачити, будете жити*,
  - ступенів порівняння прикметників: *самий найяскравіший, самий найкрасивіший, саме найдорощче, сама найдоросліша, самий найглибокий*; потрібно: *найкращий, найдорощче, найдоросліша, найглибший*,
  - конструкцій на позначення неповноти ознаки: *дещо грубуватий, ледь теплуватий, трохи синюватий, частково твердуватий, більш точніше, більш виразніше, більш*

чіткіше, більш вдаліше; треба: грубуватий, ледь теплий, синюватий, трохи твердий, точніше, виразніше, чіткіше, більш вдало.

7. Неправильна координація між складним підметом і дієслівним присудком: *дехто (кожний) з нас знали (замість **знав**); дехто з дітей принесли книги (**приніс**); батько з сином пішов (**пішли**); сто один учень купили (**купив**) путівки; ста п'ятдесяти одного процентів плану (потрібно **процента**).*

8. Порушення порядку слів у простому реченні або порядку розташування компонентів складного речення, напр.: *Гнів викликав біль (Біль викликав гнів?). Успіх забезпечив досвід (Досвід забезпечив успіх?). Він знайшов книжку в бібліотеці, яку давно хотів мати (або ж У бібліотеці він знайшов книжку, яку давно хотів мати).*

9. Недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень часу: *Принісши цю книжку, йому дозволили взяти іншу. – Йому дозволили взяти іншу книжку, коли він приніс цю. Їй, повернувшись у село, обіцяли знайти роботу за фахом. – Коли вона повернулася у село, їй пообіцяли знайти роботу за фахом.*

10. Неправильне використання сполучних засобів у складних реченнях: *Ці листи не лише поповнили матеріали шкільного літопису, а (треба а й) назажди запали в юні серця. Завтра вдень невеликий та мокрий сніг (сполучник зайвий). А якщо люди працюють з азартом, тим (треба то) багатша і красивіша їх держава. Ця людина дуже цікава, хоч (треба але) не всі про це знають.*

11. Порушення смислового зв'язку, який досягається лексичним повтором, вживанням анафоричних займенників, “нанизуванням” речень, між окремими висловлюваннями у тексті: *Наші сусіди давно захоплюються виробами з макраме. Вони (сусіди чи вироби?) дуже гарні й усім, хто їх знає, подобаються.*

12. Поява стилістичного дисонансу, що створюється недоречним вибором синтаксичних конструкцій (це т.зв. телеграфний стиль у розмовному й публіцистичному стилях або невмотивоване стягування в одне складне речення групи закінчених речень), пор.:

1) *Ще можна добре продумати план екскурсії. Адже буде вона восени, коли в Карпатах сніг і мороз. Ми поспішили зі списками. Не врахували вартість путівок. Тепер уже так і буде.*

2) *Якби я знала, що це буде так важко, то почала б працювати над темою раніше, бо я зволікала, а час не жде, тепер треба поспішати, а роботи й без цього багато, і ніхто її за тебе не зробить або зробить не так.*

Більшість із наведених причин має лінгвістичну основу – з'ясовується, як логіка викладу реалізується засобами літературної мови, зокрема її морфологічними та синтаксичними ресурсами. Проте екстралінгвальні фактори не є другорядними. Інтелектуальний розвиток, евристичні нахили, навички слухати себе й контролювати своє мовлення, почуття міри щодо кількості мовлення – усе це теж сприяє логічності. Отже, щоб причина можливого алогізму не активізувалася, необхідно подбати про високу культуру мислення й спілкування засвоєною усе життя мовою.

Ліквідувати екстралінгвальні причини логічних помилок (через незнання прийомів логічного мислення, неволодіння ними) можна шляхом удосконалення навчально-виховного процесу в дошкільній і початковій шкільній періоди, поліпшення соціально-психологічних умов життєдіяльності людини, фізичної та інтелектуальної праці, відпочинку, фізичного розвитку особистості тощо. Лінгвістичні умови логічності забезпечує сама мовна система, засвоєння якої теж триває практично все життя. Тому фахова практика є шляхом до професійної мовної майстерності кожного члена соціуму.

Отже, логічність – поняття загальнономвне (стосується усіх світових мов, хоч у кожній мові має власні засоби реалізації; стосується конкретної загальнонаціональної мови) та індивідуально-мовленнєве, що залежить від способу мислення, рівня знань, життєвого досвіду мовця.

Тема 9. КУЛЬТУРА УСНОГО ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ

1. Усна форма фахової мови.
2. Культура публічної монологічної мови.
3. Культура професійної діалогічної мови.
4. Правила етикету щодо ведення телефонної розмови

1. Усна форма фахової мови

Професійна діяльність ґрунтується на наукових знаннях, тому дотримання стильових норм наукового стилю є важливим показником культури фахової мови. Науковий стиль характеризується абстрагованістю, інформативністю, доступністю, предметністю, логічністю, узагальненістю, однозначністю, точністю, об'єктивністю і лаконічністю викладу. Досягається це шляхом використання різних мовних одиниць, серед яких помітну роль відіграють терміни. Досконале володіння термінологічною системою свідчить про сформовану професійну мовнокомунікативну компетенцію індивіда.

Особливістю офіційно-ділового стилю є перевага писемної форми реалізації, що значною мірою визначає специфіку синтаксису ділових паперів. Проте в сучасному житті важливого значення набула також усна ділова мова, яка, на відміну від писемної, індивідуалізована, спонтанна (підготовленість обмежується продуманістю логіко-композиційної структури мовлення), ситуативна, діалогічна. Усна ділова мова є різновидом публічної мови, яка передбачає спілкування мовця з колективним слухачем і характеризується специфічними засобами впливу на аудиторію. Усна професійна мова реалізується у формі бесіди, наради, переговорів, телефонної розмови тощо. В усному спілкуванні, крім вербальних, задіяні невербальні засоби, а саме інтонація, жести, міміка, які також несуть інформацію про особу мовця, про її ставлення до змісту мовленого. Мовний, візуальний та акустичний складники усної мови тісно взаємодіють і взаємодоповнюють один одного у процесі подання і сприймання інформації.

2. Культура публічної монологічної мови

Культура публічної мови ще в античні часи водночас із риторикою. В античному світі публічна мова була тісно пов'язана із політичним життям, рівнем освіченості людей, способом мислення, з особливостями розвитку культури народу, що створив її. Вона була популярна в середовищі освічених людей. Гостра, життєво необхідна потреба в красномовстві, культ живого, а не писаного слова сприяли піднесенню культури публічної мови в Стародавній Греції і Давньому Римі на надзвичайно високий рівень. Саме культура публічної мови античності лягла в основу гуманітарного розвитку Європи з часів Ренесансу аж до XVIII ст. Нині публічна мова є однією з форм ділового спілкування. Володіння нею передбачає високий рівень мовного розвитку людини.

Публічною вважається **мова**, адресована широкому загалу. Одним з її різновидів є ораторська мова, що функціонує як форма живого спілкування промовця з колективним слухачем з метою впливу на нього і переконання. Ораторська мова вибудовується у формі монологу, тобто розгорнутого мовлення однієї особи, зверненого до багатьох слухачів, до суспільства і розрахованого на безпосередню реакцію слухача.

Ораторську мову використовують у різних сферах громадського, мистецького життя, в політиці, науці, освіті. Вона характеризується певними особливостями: за тематикою вона є суспільно-важливою і проблемною; за формою реалізації – писемно-усною; за відношенням до форми – книжно-розмовною; за функціональним типом мовлення – синтезом усіх елементів розповіді, опису, роздуму, доказу, спростування; за характером реалізації – підготовчо-імпровізаційною.

Темою публічних промов є актуальні, подекуди проблемні, складні для вирішення питання суспільно-політичного, громадського життя, які потребують публічного ствердження або заперечення, аргументації чи спростування, правильного вибору.

Переконливою ораторську мову роблять продуманий зміст, точність і ясність висловлювань, доступність і логічність викладу, експресивність, аргументативна структура. Переконливість ораторської мови значною мірою залежить від тих аргументів, за допомогою яких обґрунтовується істинність основної ідеї, а також від ступеня використання в доведенні фактів і положень, які не потребують обґрунтування, посилань на авторитетні джерела, точних цитат і висловлювань, результатів досліджень, статистичних даних. Це підсилює аналітичний аспект промови, її інформативну значущість і коментаторську позицію оратора.

Публічна промова передбачає фіксування на папері всієї підготовчої роботи, тобто поєднання *писемної* та *усної форми* мови. Такий підхід до реалізації передбаченого виступу є необхідним для того, щоб промовець виклав хід своїх думок послідовно, логічно, несуперечливо, розібрався у власних судженнях, відчув силу й вагу кожного слова. У процесі виголошення промови підготовлений текст має бути відчужений від паперу. Настає момент для мовної імпровізації, але вона буде природною, коли промовець чітко знає відшліфований план і зміст написаного тексту. У професійній публічній промові писемна й усна форми мови врівноважуються.

Книжний характер публічної промови виявляється на підготовчому, писемному, етапі (у граматичній правильності, дотриманні норм літературної мови, у логічній послідовності, точності і стислості матеріалу, у доцільності добору художніх засобів) і залежить від галузевої сфери функціонального стилю (офіційно-ділова, виробнича, політична промова, навчальне, судове красномовство тощо).

Розмовний характер публічного мовлення полягає передусім в його усному проголошенні і використанні тих мовних емоційно-вольових виражальних засобів, які впливають на слухачів і здатні активізувати їх сприймання та пізнавальну і творчу діяльність. Ораторське мистецтво є глибоко психологічним і соціальним, тому оратору важливо підібрати таку форму виголошення промови, яка б відповідала емоційному стану та інтелектуальному рівню аудиторії. Завдання оратора – збалансувати книжність і розмовність у своєму виступі, зробити його природним. Природність виявляється у безпосередності мовного контакту, невимушеності розмови, спонтанності народження і виголошення думки, доцільності використання невербальних засобів спілкування, у пристойному вигляді особи промовця.

Підготовчо-імпровізаційний характер публічних промов виявляється у тісному зв'язку двох основних етапів – підготовчого й виконавчого. На виконавчому етапі імпровізація неминуча, бо прочитаний без імпровізації текст не стане промовою, а буде читанням, яке створюватиме ефект штучності. Імпровізація буде вдалою тільки за наявності попередньої якісної мовної підготовки.

З часів античності публічна мова повинна мати на меті:

- а) навчати;
- б) подобатися;
- в) зворушувати.

Цим вимогам мають відповідати і сучасні промови. Навчати публічна мова може тоді, коли ґрунтується на науково достовірних зв'язках про предмет, логічних судженнях, відображає реальні факти, явища, події тощо, має практичне спрямування. Подобатися слухачам буде правильна, точна, чиста, логічна, змістовна, доступна, ясна, виразна, милозвучна, естетична, багата публічна мова, зворушуватиме слухачів натхненна емоційно-оцінна промова, яка збуджуватиме почуття, хвилюватиме порушеними проблемами й небайдужим ставленням до них промовця. Крім того, сучасна публічна мова повинна інформувати, консолідувати колектив чи суспільство, спростовувати хибні думки, уявлення.

Досягти впливу на слухачів публічною мовою, переконати їх у чомусь можливо тільки в тому разі, якщо в ній гармонійно поєднані візуальні, вербальні і вимовні складники публічного спілкування.

3. Культура професійної діалогічної мови

Демократичні зміни в суспільстві й державному житті та перехід до інформаційної епохи сприяють зростанню популярності дискусивно-полемічної мови. Суперечки, дискусії, полеміка стали невід'ємною частиною професійного, громадського, релігійного, наукового життя, їх використовують в освіті, судочинстві, побуті тощо.

У професійній діяльності важливу роль відіграє діалогічна мова – форма соціально-мовного спілкування, основа співробітництва і взаємопорозуміння між людьми у процесі спільної діяльності. Діалог передбачає безпосередній словесний контакт мовця і слухача, під час якого відбувається активна мовленнєва взаємодія: висловлювання (репліки) одного змінюються висловлюваннями (репліками) іншого. Діалогічна мова формується під впливом мотивів діяльності, має певну мету і завдання. Специфіку діалогічної мови визначають:

- непередбачуваність спілкування, оскільки неможливо заздалегідь спланувати мовну поведінку як співрозмовника, так і власну;
- безпосередність контакту учасників спілкування, звідси – можливість емоційних виявів;
- використання невербальних засобів (міміки, жестів);
- пряма зорієнтованість мовлення на конкретне висловлення співрозмовника, а отже, необхідність постійно стежити за його думкою, що потребує концентрації мовленнєвих зусиль і проведення деяких мовленнєво-мисленнєвих операцій;
- можливість зміни теми висловлювання, що вимагає уваги і відповідної оперативної реакції співрозмовника;
- налаштованість на діалог співрозмовників, що передбачає наявність бажання і вміння слухати і сприймати іншого.

Ці чинники зумовлюють синтаксичні особливості діалогічної мови, зокрема широке і відносно компактне використання речень різної модальності: розповідних, питальних, спонукальних, окличних.

Діалогічна мова характеризується інтонаційним багатством і водночас є інтонаційно неорганізованою, бо відображає природну безпосередність людини. Інтонація в діалозі не тільки бере участь в оформленні речення як комунікативної одиниці, а й сприяє формуванню діалогічного контексту. Важливу роль відіграють сила звуку, довжина вимови, темброве забарвлення, темп. Разом із контекстом і ситуацією, у якій відбувається розмова, інтонація конкретизує емоційно-експресивний зміст висловлювання, передає ставлення мовця до сказаного ним або його співрозмовником тощо.

У діалогічній мові функціонує *репліка* – особлива мовна одиниця, яка характеризується відносною формально-граматичною завершеністю і відносною самостійністю. Репліки відрізняються тематично, лексично й синтаксично, мають різну протяжність: одні відносно лаконічні і самостійні, між ними наявний лише змістовий зв'язок; інші являють собою ланцюг взаємопов'язаних речень, що дає підстави розглядати їх як мінімонолог або діалогічну єдність. Взаємозв'язок різних видів реплік забезпечує єдність мовного потоку, розвиток розмови.

Використання діалогічної мови в діловій сфері і побуті істотно відрізняється, що спричиняють такі позамовні чинники, як мета спілкування та його тривалість. Нечіткі часові межі побутового спілкування і його довільна тематика дають змогу легко переходити від однієї теми до іншої впродовж тривалого часу. Ділове спілкування характеризується комунікативною і прагматичною спрямованістю мовців.

4. Правила етикету щодо ведення телефонної розмови:

1. Привітайтеся з тим, хто говорить з вами по телефону. Постарайтеся з самого початку задати тон бесіди ввічливий, довірливий, оптимістичний.
2. Назвіть себе. Залежно від конкретних обставин, назвіть свої установу, відділ і прізвище.

3. Зробіть перерву. Це допоможе вашому співрозмовникові зосередитись. Спокійно викладіть сутність справи.
4. Не беріть трубку (слухавку), якщо ви дуже зайняті.
5. Не говоріть: *Почекайте хвилинку* – психологи вважають, що від цієї фрази у того, хто дзвонить, складається враження, ніби він байдужий установі, до якої телефонує.
6. Умійте повернути розмову в потрібне вам річище. Зробіть бесіду конструктивною, плідною.
7. Не дратуйтеся. Говорити по телефону рівним, спокійним тоном – ваш професійний обов'язок.
8. Уникайте телефонних монологів. Пам'ятайте, що розсіювання уваги при телефонній розмові відбувається швидше, ніж у звичайній бесіді.
9. Не мовчіть, намагайтеся уміло й не одноманітно підтримати розмову.
10. Не вживайте категоричних тверджень і не нав'язуйте своїх рішень співрозмовникові.
11. Дайте тому, хто телефонує, право вибору часу для повторного дзвінка (фраза *Подзвоніть мені через годину* не годиться).
12. Не робіть зі співрозмовника прохача, якщо він залежить від вас. Постарайтесь побудувати розмову на демократичних засадах.
13. Будьте лаконічними, але не на шкоду делікатності й інформативності. 14. Пам'ятайте, що навіть у службовій розмові чоловік повинен бути дуже люб'язний, якщо його співрозмовник – жінка.
15. Говоріть загальнодоступною мовою, уникайте канцеляризмів, штампів, професійного жаргону.
16. Звертайте увагу на інтонацію – просторічна інтонація, що знижує значення будь-якої фрази, неприпустима у службовій розмові.
17. Називайте співрозмовника так, як він назвав себе: або на прізвище, або на ім'я та по батькові.
18. Якщо просять до телефону вашого колегу, не варто відповідати: *Його немає* (не можна замінювати ім'я відсутньої особи займенником). Треба відповідати: *Івана Івановича немає*).
19. Повідомте, коли краще подзвонити відсутньому співробітникові. Запишіть потрібну для нього інформацію.
20. Тримайте марку свого підприємства. Навіть якщо ви випадково взяли трубку, не говоріть: *Я тут ніхто*. Умійте гідно представити установу, в якій працюєте (за Г. Каменською).

Тема 10. СПЕЦИФІКА СЛУЖБОВОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ. ДОКУМЕНТАЦІЯ ЩОДО ОСОБОВОГО СКЛАДУ

1. Заява.
2. Характеристика.
3. Автобіографія. Резюме.
4. Накази щодо особового складу. Витяг з наказу.
5. Пропозиція.
6. Скарга.
7. Рапорт.

Заява – 1) це офіційне повідомлення в усній або писемній формі, в якому викладається певне прохання (С. В. Шевчук);

2) особистий офіційний документ, який містить прохання особи (осіб) щодо здійснення своїх прав або захисту своїх інтересів (Ю. Ф. Прадід).

Характеристика – 1) це документ, в якому дається оцінка ділових і моральних якостей працівника за підписами представників адміністрації (С. В. Шевчук);

2) документ, у якому в офіційній формі висловлюється громадська думка про особу (Н. Я. Потелло).

Відповідно до призначення характеристики поділяють на виробничі, атестаційні, рекомендаційні та нейтральні.

Автобіографія – 1) це опис свого життя. Цей документ характеризується незначним рівнем стандартизації. Основні вимоги під час його написання – вичерпність потрібних відомостей і лаконізм викладу (С. В. Шевчук);

2) документ, у якому особа власноручно подає опис свого життя і діяльності (Ю. Ф. Прадід).

Резюме – 1) це документ, у якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особистості, яка його складає (С. В. Шевчук);

2) документ, де у стислій формі претендент у конкурсі на заміщення вакантної посади викладає основні відомості про себе (М. Г. Зубков).

Резюме

Ім'я, по батькові, прізвище: Микола Миколайович Великий

Дата й місце народження: 10 березня 1973 року, м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл.

Родинний стан: одружений, маю доньку.

Домашня адреса: пр. Гагаріна, буд. 7, кв. 58.

Контактний телефон: (056) 406-11-18

Навчання: 1988-1992 рр. – Жовтоводське педагогічне училище (присвоєно кваліфікацію вчителя початкових класів);

1996 – 2001 рр. – Криворізький державний педагогічний університет (здобув спеціальність “Українська мова і література”, присвоєно кваліфікацію «Вчитель української мови та літератури”);

Досвід роботи: серпень 1992 р. - серпень 1996 р. – вчитель початкових класів у середній загальноосвітній школі;

серпень 2001 р. – жовтень 2007 р. – викладач української мови та літератури в Криворізькому коксохімічному технікумі;

жовтень 2007 р. – донині – викладач кафедри психології та педтехнологій Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Додаткові відомості: загальний педагогічний стаж – 18 років. Навчаючись в університеті, працював за сумісництвом у Криворізькому коксохімічному технікумі викладачем стилістики та редагування службових документів. У 2002 р. закінчив курси секретарів-референтів. У 2006 р. розробив і підготував до друку методичні рекомендації із риторики. Маю досвід роботи з персональним комп'ютером. Знаю “Діловодство на ПК”, стенографію. Досконало володію комп'ютером. У разі потреби можу подати рекомендації.

25 травня 2008 р.

(підпис М. М. Великого)

Наказ щодо особового складу – 1) (кадровий) регламентує призначення, переміщення, звільнення працівників, надання відпусток, відряджень, заохочення, накладання стягнення тощо (Ю. Ф. Прадід); 2) це розпорядчий документ, що видається керівником установи (С. В. Шевчук). Накази щодо особового складу регламентують прийняття на роботу, звільнення, переміщення працівників, відрядження, відпустки, різні заохочення.

Витяг із наказу – це документальна копія будь-якої частини оригіналу наказу [без зазначення слова *Копія*] (М. Г. Зубков).

Пропозиція – документ, у якому особа (установа) висловлює свої думки щодо методів покращення діяльності державних органів, громадських організацій, установ.

Скарга – це документ, у якому особа чи установа виявляє незадоволення діями, вчинками, роботою іншої особи (установи), намагаючись викликати співчуття, досягти підтримки, отримати допомогу, виправити певне становище.

Рапорт – письмове звернення працівника до вищої посадової особи з викладом питань службового чи особистого характеру (Ю. Ф. Прадід).

Тема 11. ПИСЕМНЕ ДІЛОВЕ МОВЛЕННЯ. ДОКУМЕНТАЦІЯ З ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Договір. Трудовий договір.
2. Контракт.
3. Трудова угода.
4. Шлюбний контракт.

1. Договір. Трудовий договір

Трудовий договір – угода між особою, що наймається на роботу, і керівником підприємства (установи, організації) або уповноваженим ним органом, за якою працівник зобов'язується виконати певну роботу, а керівник підприємства (установи, організації) зобов'язується виплачувати йому заробітну платню й забезпечувати необхідні для виконання роботи умови.

До складу реквізитів договору входять:

- назва документа;
- місце укладання й дата;
- *вступна* частина (точні й повні назви сторін, їх представників – прізвище, ім'я, по батькові; повноваження, на підставі яких вони діють);
- *основна* частина вміщує зміст договору;
- термін виконання;
- кількісні та якісні показники (із зазначенням ціни й загальної суми продукції);
- порядок виконання роботи;
- порядок розрахунків між сторонами;
- додаткові умови до договору;
- вказівки на майнову відповідальність за повне або часткове невиконання договору;
- порядок і місце розв'язання суперечок;
- загальний термін дії договору;
- юридичні адреси сторін, що укладають договір;
- підписи сторін;
- затвердження печатками установи або обох сторін, які укладають договір.

Договір вважають укладеним тоді, коли сторони дійшли згоди з усіх пунктів і відповідно оформили його письмово.

2. Контракт

Особливою формою трудового договору є **контракт**, у якому термін його дії, права й обов'язки, відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення та організації праці, умови розірвання договору встановлюються за домовленістю сторін. Положення про порядок укладання контрактів під час прийняття на роботу працівників (затверджене КМ України від 19 березня 1994 р. за № 170) визначає порядок укладання цього документу з працівниками незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності підприємства (установи, організації).

Текст контракту складається з 2-х частин: *вступної* й *основної*. У вступній частині зазначаються сторони, між якими укладається контракт. В основній частині

перераховуються всі умови контракту. Вона поділяється на пункти, які нумеруються арабськими цифрами і мають заголовки.

Реквізити документа такі:

- 1) назва (подається стисле обґрунтування його призначення з формулюванням *зادля забезпечення..., на виконання обов'язків..., на управління підприємством...*);
- 2) дата й місце підписання;
- 3) вступна частина (орган, що наймає особу; посада, прізвище, ім'я, по батькові того, кого наймають);
- 4) основна частина вміщує текст документа; термін виконання; порядок виконання роботи й розрахунків між сторонами тощо;
- 5) підписи сторін;
- 6) затвердження печаткою установи або обох сторін, які укладають контракт.

Контракт, як і трудовий договір, складається у *двох* примірниках (по 1 для кожної зі сторін), про що зазначається в тексті документа.

Відмінність між трудовим договором і контрактом:

1. За терміном дії: контракт укладається на певний період – від 1 до 5 років, а трудовий договір – як на період виконання певної роботи, так і на невизначений час.
2. Позначення додаткових підстав припинення дії чи розривання контракту, не передбачених чинним законодавством.
3. Фіксація додаткових гарантій дострокового припинення контракту з незалежних від працівника причин (т.зв. компенсації моральної й матеріальної шкоди).
4. У порядку надання відпустки: за контрактом – на розсуд керівника, у трудовому договорі – за встановленим тарифним графіком.

3. Трудова угода

Трудова угода – документ, що укладається між підприємством (установою, організацією) та особою, яка не є штатним працівником цього підприємства, для виконання певної роботи, якщо на підприємстві чи організації бракує фахівців з такої галузі й ця робота не може бути виконана на договірних засадах із відповідними підприємствами.

Текст трудової угоди складається з 2-х частин: *вступної* й *основної*. У вступній частині зазначаються сторони, між якими укладено трудову угоду. В основній частині вказуються всі її умови. Ця частина поділяється на пункти, які нумеруються арабськими цифрами і мають заголовки.

Угода укладається в *кількох* примірниках, один із яких видається виконавцеві, а інші зберігаються у справах установи-замовника.

4. Шлюбний контракт

Особливою формою заяви про реєстрацію шлюбу є **шлюбний контракт**. Кабінет Міністрів України вперше Постановою від 16 липня 1993 р. за № 457 затвердив "Порядок укладення шлюбного контракту".

Шлюбний контракт укладається добровільно й набуває чинності з моменту його реєстрації. У цьому документі передбачаються майнові права й обов'язки подружжя, моральні питання. Шлюбний контракт уміщує положення про зміни його умов. Він не може погіршувати стану подружжя. Загалом же для шлюбного контракту обов'язкова нотаріальна форма. Кожна із сторін має право на судовий захист у випадку недодержання шлюбного контракту.

Тема 12. ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВІ ДОКУМЕНТИ

1. Акт.
2. Доручення;
3. Розписка;
4. Заповіт.

1. Акт

Акт – 1) документ, який посвідчує якийсь факт і складається в присутності свідків або на підставі обстеження (Ю. Ф. Прадід);

2) це офіційний документ, який підтверджує факти, події, вчинки, пов'язані з діяльністю підприємств (установ, організацій) та окремих осіб (С. В. Шевчук).

Види актів за змістом:

- 1) законодавчі – рішення щодо законів, указів, постанов;
- 2) адміністративні – укладаються після попередніх ухвал, коли відбувається приймання / передавання матеріальних цінностей, приймання до експлуатації будівель, машин, механізмів, а також ревізія, зміна керівництва, нещасний випадок (травма, аварія, стихійне лихо, ДТП).

Акт складається кількома особами з метою об'єктивного фіксування подій, фактів або певної ситуації. Виклад і форма тексту регламентовані. Текст складається з 2-х частин: *вступної* (зазначаються підстави для укладання акту, склад комісії) і *констатаційної* (наявний опис суті й характеру виконаної роботи, встановлених фактів; внесені пропозиції, висновки).

Акт підписують усі особи, які брали участь у його складанні, а також присутні. Якщо хтось із членів комісії не згоден із змістом акта, то він, підписавши документ, викладає свою думку на окремому аркуші – додатку. Невелике за обсягом зауваження можна навести нижче від підписів. Акти приймання / передавання, обстеження чи ревізії набувають юридичної чинності лише тоді, коли затверджені вищим органом чи керівником підприємства (установи, організації).

Документ укладається у *трьох* примірниках, один із яких направляється до вищого органа, другий – видається керівникові підприємства, а третій підшивається до справи.

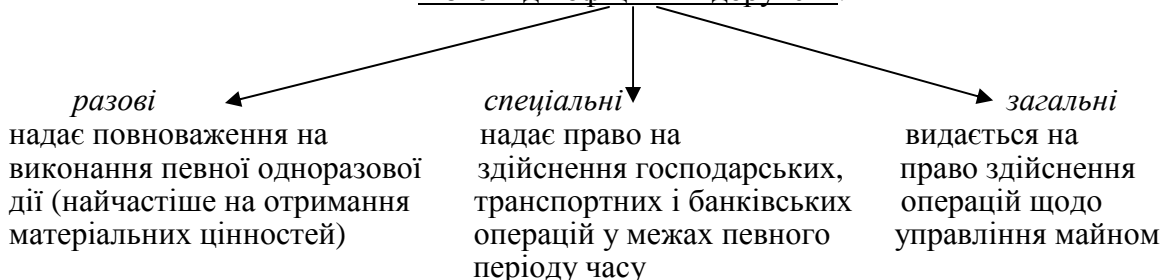
2. Доручення

Доручення – обліково-фінансовий документ, за яким підприємство (організація, установа) чи окрема особа надає право іншій особі від її імені здійснювати якісь дії.

Доручення можуть видаватися на розпорядження майном, одержання грошових і товарно-матеріальних цінностей на ведення справ у судових органах тощо.

Залежно від того, хто оформлює повноваження – установа чи окрема особа, - доручення поділяються на 2 типи: *особисті* та *офіційні*. Особистим дорученням одна особа наділяє іншу правом на одержання заробітної платні, поштового переказу тощо. Офіційні доручення оформляються підприємством (організацією, установою) на друкованих бланках, куди від руки вписується прізвище, ім'я і по батькові того, кому щось доручається. При оформленні доручень забороняються будь-які виправлення.

Різновиди офіційних доручень:

3. Розписка

Розписка – документ, який підтверджує одержання паперів, грошей, матеріальних цінностей від підприємства, установи, організації чи приватної особи. Як і доручення, розписки бувають:

Особисті
одна особа отримує
щось від іншої

Офіційні
особа чи представник підприємства,
організації отримує матеріальні цінності або
документи від іншого підприємства, установи

Якщо розписка видається на велику суму грошей або на товари великої цінності, то в ній вносяться відомості про адресу й паспортні дані одержувача.

В особистій розписці підпис особи, яка дає розписку, засвідчується керівником підприємства, установи чи структурного підрозділу або нотаріусом. Іноді в розписці вказують свідків, у присутності яких вона написана. У такому разі вони засвідчують документ своїми підписами.

Складають розписку в довільній формі на чистому аркуші паперу здебільшого від руки. Вона наявна лише в *одному* примірнику. Як і в дорученні, у розписці неприпустимі виправлення і стирання.

4. Заповіт

Згідно з Цивільним кодексом України громадяни реалізують своє право заповідати у разі власної смерті своє майно або його частину насамперед особам, які входять до кола спадкоємців, а також стороннім особам, державі, установам; а також позбавляти права на спадщину спадкоємців за законом.

Заповіт – документ, у якому викладено волевиявлення однієї особи (заповідача) щодо розпорядження майном, що йому належить, на випадок смерті.

Реквізити документа:

- назва;
- вказівка місця й дати складання;
- текст, у якому вказуються прізвище, ім'я, по батькові заповідача, його адреса; вказівка, кому і яке майно заповідається;
- підпис заповідача;
- посвідчувальний напис на заповіті державним нотаріусом;
- підпис нотаріуса і його розшифрування;
- печатка.

Заповіт викладається в писемній формі із зазначенням місця й часу його складання. Укладається у *двох* примірниках, посвідчується державним нотаріусом, який і зберігає один із примірників заповіту.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Змістовий модуль I. УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН. ОСНОВНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Види робіт.

- Виступи студентів із коментуванням нормативно-правової бази мовного законодавства.
Опрацювання і коментування статей із газет і журналів з питання виконання мовного законодавства, культури мовлення.
Вправи на редагування речень із поясненням причин мовних недоліків.
Добір текстів різних функціональних стилів.
Переклад текстів за фахом українською мовою.

Тема 1. Українська мова серед інших мов світу

Місце української мови серед слов'янських мов. Поняття про літературну мову. Функції української літературної мови.

Самостійна робота. Вивчення законодавчої бази мовної розбудови.

Тема 2. Стильова диференціація мови

Поняття про стиль. Система функціональних стилів української мови. Жанрова диференціація. Диференційні ознаки функціонально-стильових різновидів мовлення.

Самостійна робота. *Стильова диференціація мови. Укладання текстів різних стилів на одну з тем: “Університет”, “Школа”, “Моя майбутня професія”.*

Змістовий модуль II. ЛІТЕРАТУРНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНЬСЬКОЇ МОВИ

Види робіт

- Аналіз різних видів текстів за метою висловлювання.
Розкриття семантики слів на позначення основних понять діловодства.
Усне повідомлення на тему: “Слововживання в ділових паперах”.
Добір термінології за фахом введення їх до складу документів.
Переклад прізвищ, усталених зворотів і текстів з російської мови на українську.
Написання відкритого листа до редакції молодіжної газети на актуальну тему; звіту про екскурсію до краєзнавчого музею.
Вправи і завдання з орфографії, синтаксису і пунктуації.

Тема 3. Поняття літературної мови. Мовна норма. Типи мовних норм

Зміни поняття „літературна мова” на різних етапах суспільного розвитку й життя мови. Мовна норма. Критерії формування й встановлення літературної норми. Основні риси норм літературної мови. Поняття кодифікації. Причини порушення літературних норм.

Самостійна робота. *Творча робота на одну з тем: “Заговори, щоб я тебе побачив (Сократ)”, “Моє бачення мовної ситуації в Україні”.*

Тема 4. Фонетичні й орфоепічні норми мови: основні норми вимови звуків

Фонетика як наука про звукову сторону мови. Система голосних і приголосних фонем сучасної української мови. Чергування фонем. Транскрипція.

Самостійна робота. *Нормативна вимова приголосних при їх уподібненні.*

Тема 5. Акцентуаційні норми сучасної української мови

Склад. Наголос. Інтонація. Норми наголошування в українській мові. Складні випадки наголошування в українській мові. Роль наголосу в літературному мовленні. Засоби милозвучності української мови.

Тема 6. Лексикологія. Лексичні норми мови

Слово в лексичній системі української мови. Багатозначність (полісемія) слова. Омоніми. Міжмовна омонімія. Пароніми. Синоніми, їх групи. Антоніми загальнономовні й контекстуальні.

Самостійна робота. *Користуючись Словником іношомовних слів, до запозичень доберіть слова-синоніми:* дефект, анархія, компетентність, апелювати, імпульс, адаптувати, компенсація, лімітувати, пріоритет, симптом, брокер, фіксувати, рентабельний, ігнорувати, дебати, автентичний, гуманізм, домінувати, екстраординарний, аномалія, імідж, актуальний, шеф.

Тема 7. Лексикологія. Фразеологія. Лексичні й фразеологічні норми мови

Склад лексики сучасної української мови з погляду стилістичного її вживання. Слова-терміни. Фахова термінологія. Лексика сучасної української мови з погляду її походження. Іношомовна професійна лексика. Поняття про фразеологію й фразеологізм. Використання фразеологічних одиниць у різних стилях.

Самостійна робота. *Лексичні і фразеологічні норми мови.*

Тема 8. Морфологічні норми сучасної української літературної мови.

Нормативне вживання іменних частин мови

Іменник. Семантика, морфологічні ознаки, граматичні категорії й синтаксична роль. Відмінкові закінчення іменників. Творення і правопис прізвищ, імен по батькові. Прикметник, його семантика, граматичні категорії. Розряди за значенням, ступені порівняння, відмінювання прикметників. Числівник, його морфологічні особливості. Правопис відмінкових форм числівників. Зв'язок числівників із іменниками. Займенник. Розряди за значенням, групи за будовою, відмінювання займенників.

Самостійна робота. *Відмінювання імен, по батькові й прізвищ слов'янського й неслов'янського походження. Правопис прикметникових утворень від географічних назв.*

Тема 9. Морфологічні норми сучасної української літературної мови. Нормативне вживання неіменних повнозначних слів і службових частин мови

Дієслово, його значення, граматичні ознаки. Інфінітив. Особові форми дієслова. Особливості дієвідмінювання. Форма на -но, -то. Дієприкметник, його морфологічні ознаки. Дієприслівник, його граматичні особливості. Прислівник, його семантика, морфологічні різновиди, творення ступенів порівняння. Службові частини мови (прийменник, сполучник, частка), граматичні ознаки й правопис. Вигук як особлива частина мови.

Самостійна робота. *Відмінності в дієвідмінюванні й правописі особових закінчень дієслів у російській і українській мовах. Розрізнення прийменників і префіксів. Вживання прийменників. Розрізнення сполучників та інших частин мови.*

Тема 10. Орфографічні норми сучасної української літературної мови

Правопис ненаголошених голосних е, и, о. Чергування о, е з і. Чергування приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Подовження приголосних. Зміни

приголосних при словотворенні (перед суфіксами -ськ-, -ств-, -ин-; спрощення у групах приголосних). Чергування у – в, і – й як засіб милозвучності української мови. Вживання великої літери. Правопис слів з великої літери.

Самостійна робота. *Орфографічні норми сучасної української мови. Зміни в українському правописі (3-ого й 4-ого видань). Правопис афіксів в українській мові.*

Тема 11. Синтаксичні й пунктуаційні норми сучасної української мови

Особливості творення синтаксичних конструкцій. Сполучуваність слів. Синтаксичні норми мови: порядок слів у реченні; координація присудка з простим підметом; узгодження присудка зі складеним підметом; складні випадки керування. Пунктуація. Значення розділових знаків. Система розділових знаків в українській мові. Синтаксис простого неускладненого речення. Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення. Просте ускладнене речення. Відокремлені члени речення. Звертання. Синтаксис складного речення (сполучникового – складносурядного і складнопідрядного; безсполучникового; багатокomпонентного). Розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитатах.

Самостійна робота. *Розрізнення сполучників та інших частин мови Вставні й вставлені конструкції. Варіативне вживання розділових знаків у складному безсполучниковому реченні. Основні відмінності синтаксису усного й писемного мовлення.*

Змістовий модуль III. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Види робіт

Оформлення різних видів документації.

Вправи на редагування текстів, пояснення причин порушення культури мовлення.

Переклад текстів офіційно-ділового стилю з російської мови на українську.

Обговорення порад Д. Карнегі, І. Томана.

Усна доповідь на тему: “Духовна криза сучасного соціуму”.

Диспут на тему: “Якби я обирав директора школи...”

Реферат на тему з курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”.

Фрагмент лекції за фахом.

Тема 12. Комунікативні якісні ознаки досконалого мовлення

Культура мовлення й культура мислення. Правильність мовлення. Правила, норма. Структурно-мовні типи норм. Логічність мовлення. Причини помилок у логіці викладу. Виразність мовлення. Інтралінгвальні засоби досягнення виразності. Логічна й інтонаційна виразність.

Самостійна робота. *Доречність, чистота й багатство мовлення. Типологія доречності: стильова, контекстуальна, ситуаційна, особистісно-психологічна. Умови вироблення доречного мовлення. Багатство (різноманітність) мовлення. Специфіка різноманітності мовлення. Багатство семантичне й інтонаційне. Умови досягнення й джерела багатого мовлення.*

Тема 13. Усне фахове мовлення. Вимоги до усного монологічного й діалогічного професійного мовлення

Етикет ділового мовлення. Жанри монологічного фахового мовлення: доповідь, промова, лекція. Культура телефонної розмови. Жанри колективного обговорення проблем (диспут, дискусія, нарада, педрада). Культура управління.

Самостійна робота. *Змодельуйте діалоги. Визначте ситуації, за яких відбудеться діалогічне мовлення. Комунікативна ситуація 1: фрагмент уроку / факультативу з рідної мови. Комунікативна ситуація 2: Ділова бесіда відбувається між керівником установи*

й особою, що брала участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя гімназії гуманітарного (природничого, технічного тощо) профілю.

Тема 14. Публічний виступ. Реферат. Виступ із рефератом

Підготовка до прилюдного виступу (стадії, джерела). Конспект. Технічні правила мовлення. Мовлення й поведінка оратора. Виголошення реферату.

Самостійна робота. *Жанри публічних виступів.*

Тема 15. Оформлення документів щодо особового складу

Основні правила оформлення реквізитів. Укладання текстів заяви (простої, складної). Автобіографії, резюме, характеристики. Помилки при оформленні документації щодо особового складу й шляхи їх усунення.

Самостійна робота. *Документи організаційні (декларація, інструкція, положення, правила, статут) й розпорядчі (вказівка, наказ, розпорядження).*

Тема 16. Оформлення довідково-інформаційних документів

Укладання текстів оголошення, запрошення. Довідка. Види довідок, їх реквізити. Правила оформлення службових листів. Етикет службового листування. Протокол. Витяг із протоколу. Резолюція. Звіт (види звітів і мета написання). Доповідна записка, її цільове призначення. Вимоги до форми викладу змісту. Пояснювальна записка, її призначення і особливості мовного оформлення.

Самостійна робота. *Документи організаційні (декларація, інструкція, положення, правила, статут) й розпорядчі (вказівка, наказ).*

Тема 17. Оформлення документів з господарсько-договірної й обліково-фінансової діяльності

Оформлення договору, трудової угоди, контракту. Спільні риси й відмінності при укладанні цих документів. Особливості укладання таблиці, списку, переліку, акту, доручення, розписки.

Самостійна робота. *Документація з господарсько-договірної діяльності (квитанція, перелік, таблиця) й обліково-фінансові папери (заява-зобов'язання, заява про відкриття рахунка, накладна).*

Тема 18. Підсумкова контрольна робота

Мета: перевірка рівня осмислення теоретичних понять і практичного засвоєння курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”.

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (зразки текстів)

ВАРІАНТ 1

1. Поняття “норма літературної мови “. Типи мовних норм (із прикладами).
2. Омоніми, їх групи. Багатозначні слова. Пароніми, їх функціонування в книжному мовленні.
3. Утворіть від поданих прикметників (по можливості) ступені порівняння:
мудрий, близький, солоний, вишневий, яскравий, солов'їний, веселий, братів, малесенький, добрий.
4. Відредагуйте словосполучення: *заходи по вдосконаленню законодавства, рекомендації по проблемах використання, українець по походженню, живу по вулиці Костенко, по списку.*
5. Напишіть запрошення для участі у Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції на базі Вашого факультету. Визначте, який це документ за походженням, призначенням, формою, стадіями створення.

ВАРІАНТ 2

1. Поняття “функціональний стиль”. Система функціональних стилів української мови.
2. Прикметник. Розряди за значенням. Ступені порівняння прикметників, їх відмінювання.
3. Виберіть правильний варіант слововживання в ділових паперах:
(брати, приймати) участь; (виняток, виключення) з правил; (виписка, витяг) з протоколу; (дійсне, діюче; чинне) законодавство; (діставати, здобувати, набувати) освіти.
4. Поясніть орфограми у наведених словах: *моркв...яний, щас...ливий, пр...красний, криворі...кий, чар-зіл...я.*
5. Напишіть автобіографію. Визначте, який це документ за походженням, призначенням, формою, стадіями створення.

ВАРІАНТ 3

1. Лексичне багатство сучасної української літературної мови (синоніми, антоніми, їх групи).
2. Просте речення. Вживання однорідних членів речення. Розділові знаки в простому ускладненому реченні.
3. Виберіть граматично правильний варіант:
виконати (по всіх правилах, по всім правилам, за всіма правилами); вступати (у технікум, до технікуму); завдати (шкоди, шкоду); (за розпорядженням, по розпорядженню) декана; (з вини, по вині) студента.
4. Перекладіть українською мовою подані сталі звороти: *по порученню, давать согласие, по контракту, на следующий день, по собственному желанию.*
5. Напишіть складну заяву на ім'я декана Вашого факультету. Визначте, який це документ за походженням, призначенням, формою, стадіями створення.

Зразки контрольної роботи для студентів заочної форми навчання

ВАРІАНТ 1

- З'ясуйте, зміст яких понять розкривають подані визначення:
  - особа, що відправляє документ;
  - письмове повідомлення про виконання якоїсь роботи;
  - документ, в якому дається оцінка ділових і моральних якостей працівника.
- Розкрийте значення наведеної термінологічної сполуки:
Офіційно-діловий стиль, його риси, сфера застосування, мовні особливості.
- Дайте відповідь на поставлене питання: *У чому полягають вимоги щодо правильного і доречного вживання запозичень у текстах документів?*
- Перекладіть українською мовою подані сталі звороти: *аппарат управления, без видимой причины, без отказа, беспечно отнестись к..., в доказательство, в силу изложенного, в соответствии с действующим законодательством, выносит решение о..., давать согласие, на следующий день.*
- Напишіть резюме (мета : заміщення вакантної посади вчителя відповідної спеціальності у ліцеї гуманітарного (природничого, фізико-математичного, технічного профілю). Визначте, який це документ за призначенням, походженням, формою, ступенем розголошення, місцем виникнення.

ВАРІАНТ 2

- З'ясуйте, зміст яких понять розкривають подані визначення:
  - письмове привітання з нагоди ювілею;
  - документ, в якому особа повідомляє певні факти своєї біографії;
  - точне відтворення оригіналу.
- Розкрийте значення наведеної термінологічної сполуки:
Дві форми реалізації літературної мови (усна й писемна). Норма літературної мови, типи мовних норм.
- Дайте відповідь на поставлене питання: *Що таке документ, його різновиди?*
- Відредагуйте словосполучення: *заходи по вдосконаленню законодавства, рекомендації по проблемах використання, українець по походженню, живу по вулиці Костенко.* Складіть речення з утвореними конструкціями.
- Напишіть оголошення про початок екзаменаційної сесії на заочному відділенні. Визначте, який це документ за призначенням, походженням, формою, ступенем розголошення, місцем виникнення.

ВАРІАНТ 3

- З'ясуйте, зміст яких понять розкривають подані визначення:
  - збірник правил, інструкцій, що регулюють певну галузь діяльності;
  - письмове підтвердження певної дії, яка мала місце, - передачі й отримання документів, товарів, грошей;
  - другий примірник документа, виданий у зв'язку з втратою оригіналу.
- Розкрийте значення наведеної термінологічної сполуки: *Особливості вживання усталених словосполучень у текстах документів. Відмінності між усталеними зворотами в російській та українській мовах.*
- Дайте відповідь на поставлене питання: *З яких елементів складається документ?*
- Поясніть орфограми, з виділеними словами складіть речення офіційно-ділового або публіцистичного стилів, використовуючи відокремлені додатки : *сказан..ий, нагородж..ний, факультет...(Р.в.), бізнес (Р.в.), боягу...тво, ат...стат, одес...кий, пр...в...зати.*
- Складіть автобіографію. Визначте, який це документ за призначенням, походженням, формою, ступенем розголошення, місцем виникнення.

ТЕКСТИ ДЛЯ СТИЛІСТИЧНОГО Й ПУНКТУАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Мова мого роду і народу

Як і все прекрасне, мова народу не повинна б потребувати захистів, вона має бути нашим життям, нашою повсякденністю, адже ми цю мову берегли на фронтах, вона допомагала нам бути людьми.

Я пригадую нещодавно одержаний лист від військовослужбовця. Він росіянин. Життя військового – життя мандрівне. Опинившись в Україні, він дізнається, що його сина-школяра хочуть увільнити від вивчення української мови. Порадившись, родина вирішила: цього робити не буде, бо "мова Шевченка, мова Франка тільки збагатить, її за плечима не носити". Таке ставлення офіцера-росіянина до нашої мови не має нічого спільного зі ставленням багатьох збюрократілих, цинічних рідних чиновників, які вважали: можна зробити кар'єру на занедбуванні своєї національної культури і навіть на спонуканні дітей до аморальних вчинків, якими є відступництво від рідного слова.

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність? Звідки таке багатство поетичної символіки й мистецька довершеність, музичність образів, які приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка?

Прочитайте у перекладі на українську мову Пушкіна і Шота Руставелі, Шекспіра і Сервантеса, і ви відчуєте божественну розкіш слова, сонцесяйні ритми поезії.

Безмежні можливості нашої мови. Навіть така сувора наука, як кібернетика, – і та знайшла в українській мові свою першодомівку. Маємо факт унікальний: енциклопедія кібернетики вперше в світі вийшла українською мовою в Києві. І цією мовою нехтувати?! (Інтерв'ю С. Куліди, узятє в О. Т. Гончара).

***

Мовний розвиток стимулюється передусім безперервною зміною мовних смаків і оцінок, які не завжди збігаються з традиційними, усталеними, прийнятими та закріпленими узусом, що обов'язково приводить до появи в системі несподіваних окремих пустот, які логічно мають бути чимось заповнені. У ході мовленнєвої діяльності, що „детермінує норму, мовне чуття, смак і навіть мовленнєву моду”, іноді доводиться не лише „вибирати” з готового, давно апробованого матеріалу, але й конструювати на його основі щось нове, більш оптимальне для конкретної комунікативно-прагматичної ситуації. Ці прагматичні цілі реалізуються різнорідними результатами дериваційних процесів, потенційними кандидатами на „вільні” місця, які з'явилися в мовній системі. Від кодифікованих, системних, узуальних знаків останні відрізняються тим, що мають некодифіковану, несистемну, неuzuальну матеріальну форму вираження. Інакше кажучи, вони є випадковими результатами оказіональної деривації: усі системні зміни починаються з випадкового в мовленні, хоча, зрозуміло, не все випадкове фіксується системою. Проте частина випадково сконструйованих знаків із часом усе ж таки стає нормою й удосконалює систему.

У різних історичних умовах ставлення до нового змінювалося досить різко. Українська лінгвістична традиція пережила сприятливі і несприятливі моменти оказіональної деривації, зокрема оказіонального словотворення, схвальне і несхвальне сприйняття індивідуально-авторських новотворів як передовими науковцями, так і широким загалом. Сьогодні можна з упевненістю говорити про те, що оказіональні дериваційні процеси є закономірними в історичному розвитку будь-якої мови: саме завдяки їх узуально закріпленням результатам мовна система має своє минуле, теперішнє і майбутнє (Ж. В. Колоїз).

***

Курсова робота – один із видів індивідуальних завдань навчально-дослідницького, творчого характеру, що має на меті не лише поглибити, узагальнити й закріпити знання студентів з навчальної дисципліни, а й виробити вміння самостійно працювати з навчальною і науковою літературою, електронними джерелами; проводити збір та аналіз певних наукових явищ, використовуючи сучасні інформаційні засоби й технології. Курсова робота – самостійний вид навчальної діяльності студента. Вона містить елементи науково-дослідницької роботи, складніша за реферат.

Курсові роботи виконуються студентами II та III курсів згідно з навчальними планами з дисциплін, що є базовими для відповідної спеціальності.

Тематика курсових робіт повинна відповідати завданням навчальної дисципліни, бути актуальною, тісно пов'язаною з вирішенням практичних фахових завдань і не виходити за межі чинної програми, охоплюючи майже всі її розділи. Студентам надається право вільного вибору теми роботи із запропонованого кафедрою переліку. Студенти можуть пропонувати і власні теми наукових досліджень. Ту чи ту тему курсової роботи в поточному році може взяти лише один студент.

Кожна тема супроводжується коротким викладом проблематики, що необхідно розкрити в курсовій роботі. Указівки на коло питань, які слід розв'язати, не можна вважати остаточним планом роботи, тому студент може доповнити і дещо змінити їх.

Тематика курсових робіт складається з дотриманням таких вимог:

1. За характером та обсягом теми курсові роботи повинні бути доступними й посилюючими для студентів, достатньою мірою забезпечені науковою і художньою літературою.
2. Рекомендовані теми повинні бути органічно пов'язані з курсами, що їх вивчали студенти.
3. Тематика курсових робіт має відбивати фахову цілеспрямованість студента.

***

Лютневий день той був для Києва одним із найсумніших. Бовкали дзвони, мов нагадуючи про тлінність людського буття. Від того ще тривожніше ставало киянам, які поспішали назустріч жалібній валці. Сани везли з Вишгорода тіло великого князя. Повертався покійний князь до рідного міста.

Тут народився він, син Володимира Святого та полоцької княжни Рогніди. Тут правив більше тридцяти років, розбудував місто – одне з найбільших у Європі. Оточували Київ за часів Ярослава неприступні вали, а для в'їзду були три брами. Головна звалась Золоті ворота. Крізь неї заїздили іноземні послы, багаті гості і ніколи не заходили вороги!

Окрасою Києва стала церква на честь святої Софії. Для її будівництва князь запросив кращих майстрів із Візантії. До наших днів дивує своєю красою Софія Київська, неперевершеними є її архітектура, живопис і найвищого гатунку мозаїка. Не шкодував коштів Ярослав і на інші церкви, на нові міста. Він розбив ворогів Русі і заклав на її рубежах міста-фортеці. Київ став великим містом, "другим Царгородом", а розорена, спустошена колись набігами кочівників Русь перетворилася на могутню багату державу в центрі Європи, крізь яку проходили головні торгові шляхи.

Багатство своє Ярослав використовував для просвітницької діяльності, бо був високоосвіченою людиною. При Софії писалися книги, робилися переклади на слов'янську мову. Ці книги і склали першу на Русі бібліотеку, яку заснував Ярослав Мудрий. Доля цієї скарбниці невідома, до наших днів дійшли лише чотири книги.

До останніх хвилин життя думав Ярослав про свою країну. Поховали князя у мармуровому саркофазі у святій Софії (П. А. Загребельний).

***

Криворізький державний педагогічний університет здійснює підготовку фахівців із 20 спеціальностей. Університет внесений до Державного реєстру закладів освіти України. На момент перевірки університет діє за ліцензією, виданою Міністерством освіти і науки України, із зазначенням адреси, ідентифікаційного коду, напрямками, спеціальностями та ліцензованим обсягом для них.

Навчально-виховний процес вузу забезпечують 32 кафедри, на яких працюють понад 400 викладачів, серед яких 52% з науковими ступенями і вченими званнями. Університет розташований у 5-ти навчальних і лабораторних корпусах, має навчально-виробничий корпус, до складу якого входять майстерні механічної та ручної обробки металу, деревини, автоклас; є віварій, оранжерея, 4 музеї тощо. До послуг студентів та викладачів бібліотека зі значним книжковим фондом із 5 читальними залами, 2 актові зали, 2 спортивні зали, студентський санаторій-профілакторій, 2 їдальні, студентське кафе, 4 буфети. В університеті створені належні умови для навчання та побуту працівників і студентів. Навчання проводиться у приміщеннях, обладнаних усім необхідним інвентарем та технічним оснащенням.

***

Жили осінь, жили й зиму, мов краї невідомі в своїй школі, як у ковчезі, перепливали. Під вікнами мінялися береги. Були вони ясні й смутні, з золотистими листопадами, із заходами огняно-червоними, узорами з листу осіннього помережані; далі плвли темними краями в туманах та дощах... Пливли, плвли і на один ранок випливали несподівано на білі, казкові береги. Посвітліло від них, і тихою радістю засяло в сумних шкільних стінах. Перший випав сніг... Попливли діамантовими зорями, білими інеями при місяці, під морози співучі. Далі стали: мело, вікна снігом замітало, куріли скрізь гребні, як білі вулкани. Аж ось усе рушило навкруги й загуло. В маленькі дзвіночки вдарили струмки, застугоніли потоки, разом, як по змові, ревнули провалля, греблі, розлилися дунаями води, де що було прибитого, де що снігами та морозами задавленого – все оживало, чепурилося, раділо. Лани, левади, сади зеленими пожарами спалахнули, пирснули скрізь іскрами першого синьоцвіту... День, другий – і засвітилися поміж гіллям у саду шлюбні свічки: сніго-рожеві бутони яблуневі та грушеві. Буйними гриватими кіньми, весільними поїздами посунули в небі завітчані хмари. І на золотій зорі вечірній, мов на шлюб споряджаючись, у стрічках вийшла з сіней у гості до ночі дівчина з очима, зіллям-чаром заправленими. А з тих очей б'ють громи й іскряться грози! Ті пахучі грози під цвітневий вечір, коли хрещаті хмари, на обрії стіну змурувавши, грізні башти збудувавши, на вітання весні молодій грохочуть громами, заблищать мечами, синеосайними блискавицями, мов птахами огняними, геть-геть зашугають понад садами, огняним цілуванням вітаючись, рожеву смагу на білий цвіт надихаючи (С. В. Васильченко).

***

Від 1938 до 1952 р.р. при Криворізькому педагогічному інституті працювало учительське відділення. У передвоєнний період він став одним із великих закладів України з денною, заочною й вечірньою формами навчання. Кількість студентів досягла двох тисяч. За цей період підготовлено 990 вчителів. Велика заслуга у розвитку інституту та зміцненні його матеріально-технічної бази належить директорам І. І. Сочневу, Г. Т. Кисельову, С. Г. Аладкіну, Г. В. Ткаченку та ін.

Викладачам, співробітникам і студентам інституту, як і всьому українському народу, довелося пройти через складні випробування. У 1932-1933 р.р. на стан навчання студентської молоді відчутно вплинув голодомор. У другій половині 30-х років мали місце чистки інакомислячих викладачів і студентів та чинилися репресії. За

сфабрикованими звинуваченнями у троцькізмі й націоналізмі були репресовані директор інституту Григорій Тимофійович Кисельов, декан фізико-математичного факультету Лев Антонович Карета, доцент Кирил Петрович Макарович, завідувач теоретичної фізики Аршак Саркісович Джидарян, завідувач кафедри народознавства Вадим Олександрович Дорошенко, викладач військової справи Олександр Йосипович Авранів, випускник філологічного факультету П. В. Піддубник та інші.

З початком Великої Вітчизняної війни документацію та обладнання інституту було евакуйовано до Калова (нині м. Оренбург). Більшість викладачів і студентів пішли на фронт і в партизанські загони. Немало їх загинуло в боях. Пам'ять про них свято шанують в університеті, у фойє якого на меморіальній дошці поіменно названо всіх загиблих.

Героїзм багатьох студентів і співробітників у роки війни відзначено бойовими нагородами, а випускникам інституту Василеві Федоровичу Скопенку та Якову Пантелеймону Вергуну присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Заняття в інституті відновилися у вересні 1944 року. Зруйнованими стінами, які огорталися чорними хмарами диму, що продовжував клубочитися, зустрів довоєнний навчальний корпус педінституту військової частини, що визволяли наше місто. Інститутське приміщення було підірване німецькими військами під час їх відступу з Кривого Рогу, тому інститут працював у приміщенні середньої школи № 23 до 1966 року, коли збудовано новий навчальний корпус.

***

Степ переймав воду гранітними скелями, але вода виявилася дужчою, розірвала камінні обійми й клетотіла, і скипала буком, й мчала вниз, до моря, спадаючи грізними лавами. Могутня, жива і вже приречена, а може, приречена од першого дня світостворення, як приречене все суще, на буяння, клетіт і смерть, на все й на ніщо. Перша лава спадала чистим, наче скло, потоком, й здалеку здавалося, що то скло, вигнуте й нерухоме, крізь яке подекуди просвічується каміння.

Вище першої лави – високий камінний острів, на ньому верби, осоки, та велетенські дуби, неначе зачаровані, вкриті молодим зеленим листом, і кипучий дубняк понад водою, й верболози в низинній частині острова, який кінчається піщаною косою, й долини.

Мабуть, ніде в світі немає таких долин, як на Україні. Широкі й просторі, сповнені якоїсь особливої тиші, лагідності, ніжності, м'якими хвилями перекочуються вони одна за одною, всі схожі одна на одну і всі різні. Зеленими барвистими килимами розкинулися левади, й сторожують ті килими білорі осокори та берести, загубленими дівочими хусточками голубіють ставки та озерця, неначе горох у спориші, розкотилися по зеленотрав'ю вівці, схожі на старих чепурних бабусь, повклякали на мілководді чаплі, ниже в білому кипінні калини намисто зозуля, а по горі, на городах, вже синьо, рожево, червоно квітує мак, і кавунове бадилля розповзлося по баштану, а на обрії тополі проткнули білі, подібні до пишних подушок хмари, й понад усім тим вітер гойдає напнуті жайворонкові струни. Густо пахне материнка. Одразу за долиною байрак, також рутвяно-зелений, закучерявлений лозами, синя стрічка річечки губиться в очеретах, в густій, у пояс, траві підпадьомкає перепілка. Привілля для птаства, для худоби, для людей. Байрак називався Соколячим, а долина – Полузор'ям (Ю. М. Мушкетик).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ

Навчальним проектом з курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” є реферат на одну із тем (за вибором):

1. Українська мова: походження й основні тенденції розвитку на сучасному етапі.
2. Суспільний характер літературних норм української мови.
3. Формування мовної особистості вчителя у вищій школі України.
4. Розвиток мовно-фахових компетенцій вчителя.
5. Логічні паузи й логічна композиція як складові архітекtonіки виступу.
6. Чистота мови й пуризм.
7. Засмічення мови словами-паразитами й нелітературними елементами.
8. Плеоназм як стилістична фігура й дефект мовлення.
9. Мова ділової документації: основні вимоги й специфіка.
10. Лексичні ресурси ділового мовлення.
11. Терміни й професіоналізми у фаховому мовленні.
12. Фразеологія у фаховій сфері.
13. Етикет службового листування.
14. Універсальні величини усного професійного спілкування.
15. Історичне становлення основних типів мовленнєвої комунікації.
16. Класичні основи риторики.
17. Міжособистісне й громадське спілкування людей.
18. Комунікація у сфері соціально-гуманітарних (природничих тощо) знань.
19. Невербальні (парамовленнєві) засоби спілкування.
20. Специфіка українського вітальника.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Мова і мовлення. Функції мови.
2. Поняття “державна мова“, “офіційна мова“. Виконання мовного законодавства в Україні.
3. Поняття “мовна політика“, “мовна ситуація“, “мовне будівництво“. Виконання мовного законодавства в Україні.
4. Поняття літературної й загальнонаціональної мови.
5. Дві форми реалізації літературної мови (усна й писемна). Усне й писемне мовлення.
6. Норма літературної мови, типи мовних норм.
7. Поняття “норма літературної мови“. Типи мовних норм (із прикладами).
8. Поняття “функціональний стиль”. Система функціональних стилів української мови.
9. Офіційно-діловий стиль, його риси, сфера застосування, мовні особливості.
10. Публіцистичний стиль, його диференційні ознаки.
11. Науковий стиль, його стильові ознаки.
12. Специфічні особливості художнього стилю.
13. Розмовний стиль та його функціонально-стильові ознаки.
14. Специфічні ознаки функціонально-стильових різновидів мовлення. Жанрова диференціація.
15. Система голосних фонем. Чергування в системі голосних.
16. Система приголосних фонем української мови.
17. Чергування в системі приголосних фонем української мови.
18. Спрошення в групах приголосних.
19. Засоби милозвучності української мови.
20. Норми акцентуації в українській мові.
21. Орфоепічні норми української мови. Найпоширеніші відхилення від норм вимови.
22. Графічні норми мови.
23. Орфографічні норми. Основні типи орфограм.
24. Вживання м’якого знака. Вживання апострофа.
25. Правопис слів іншомовного походження.
26. Правопис прізвищ і географічних назв іншомовного походження.
27. Подвоєння приголосних на письмі.
28. Правопис префіксів.
29. Лексичне багатство сучасної української літературної мови. Книжні слова. Урочисті слова. Застарілі слова й неологізми.
30. Синоніми. Загальномовні й контекстуальні антоніми.
31. Омоніми, їх групи. Багатозначні слова. Пароніми, їх функціонування в книжному мовленні.
32. Іншомовна лексика.
33. Терміни й професіоналізми. Фахова лексика.
34. Фразеологізми. Джерела української фразеології.
35. Особливості вживання усталених словосполучень у текстах документів. Відмінності між усталеними зворотами в російській та українській мовах.
36. Морфологічні норми сучасної української літературної мови.
37. Поширені відхилення від норм у морфології, причини їх виникнення.
38. Іменник, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Відмінювання іменників. Правопис складних іменників.
39. Поняття “нанизування відмінків”.
40. Вибір граматичної форми слова при складанні тексту документа. Форми іменників на позначення особи за професією, посадою, званням тощо.
41. Прикметник. Розряди за значенням. Ступені порівняння прикметників, їх відмінювання. Правопис складних прикметників.
42. Займенник: розряди за значенням, відмінювання.
43. Числівник, його морфологічні ознаки. Зв’язок числівників з іменниками.
44. Дієслово, граматичні особливості, дієвідмінювання. Дієприкметник і дієприслівник як граматичні форми дієслова.

45. Особливості вживання дієслів у текстах документів. Поняття “розщеплення присудка”.
Причини, що зумовлюють розщеплення присудків у ділових паперах.
46. Поняття про прислівник. Правопис прислівників.
47. Службові частини мови. Вигук. Правопис прийменників і сполучників. Правопис частки *НЕ* з різними частинами мови.
48. Порядок слів у реченні. Інверсія, її стилістична роль.
49. Складні випадки узгодження й керування. Прилягання як тип підрядного зв’язку.
50. Координація підмета і присудка в реченні.
51. Просте речення. Вживання однорідних членів речення. Розділові знаки в простому ускладненому реченні.
52. Складне речення. Розділові знаки в різних типах складного речення (складносурядному, складнопідрядному, безсполучниковому, з різними видами зв’язку).
53. Розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитатах.
54. Пунктуація. Система розділових знаків.
55. Комунікативні ознаки досконалого мовлення. Змістовність, правильність і чистота, логічність мовлення. Засоби їх вираження.
56. Точність і ясність мовлення, засоби їх досягнення.
57. Доречність, багатство, виразність й образність мовлення.
58. Етика й естетика усного ділового мовлення. Види усного професійного спілкування.
59. Публічний виступ. Джерела і стадії підготовки до публічного виступу.
60. Лекція. Тема, мета й основна проблема лекції.
61. Доповідь. Види доповідей, їх характеристика.
62. Бесіда і диспут. Спільне і відмінне між ними.
63. Реферат, джерела підготовки і призначення.
64. Промова. Види промов. Призначення й мовні особливості промов.
65. Мовленнєвий етикет. Етикет професійного спілкування.
66. Культура мовлення, причини низького рівня культури мовлення.
67. Поняття про документ. Значення ділових паперів у життєдіяльності суспільства.
Класифікація документів.
68. Основні правила оформлення документів. Поняття про реквізити і формуляр документа.
69. Форми узгодження документів: складові частини цього реквізиту, особливості розташування.
70. Особливості оформлення документів щодо особового складу, їх реквізити: заява (проста, складна), автобіографія, характеристика, резюме, накази щодо особового складу.
71. Особливості оформлення інформаційних документів (службові й приватні листи).
Поняття “адрес”, “адреса”, “адресат”, “адресант”. Види листів за функціональними ознаками.
72. Особливості оформлення доручення й розписки. Реквізити у цих документах.
73. Звіт, види звітів. Мета написання звітів. Резолюція, її складові частини.
74. Особливості оформлення інформаційних документів: довідка, протокол, витяг з протоколу.
75. Доповідна записка, її цільове призначення. Вимоги до форми викладу змісту доповідної записки. Особливості оформлення пояснювальної записки, її призначення.
76. Особливості оформлення інформаційних документів: телеграма, телефонограма, факс.
Телефонна розмова, її складові частини.
77. Особливості оформлення документів з господарсько-договірної діяльності. Договір.
Типи договорів. Мета й особливості укладання договорів.
78. Трудова угода. Мета й особливості укладання трудової угоди.
79. Контракт. Шлюбний контракт.
80. Особливості оформлення обліково-фінансових документів (таблиця, список, перелік, акт і його різновиди).

ЗРАЗКИ ЕКЗАМЕНАЦІЙНИХ БІЛЕТІВ**Екзменаційний білет № ____**

1. Публіцистичний стиль, його диференційні ознаки.
2. Бесіда і диспут. Спільне і відмінне між ними.
3. Запишіть цифри у сполученнях словами. Прокоментуйте правило відмінкових закінчень числівників:
Добратися до 173 кварталу, у 99 питаннях із 100, на 243 маршруті мікроавтобуса, користуватися 18 джерелами, відвідати 7 хворих.
4. Складіть лист-вітання.

Екзменаційний білет № ____

1. Поняття літературної й загальнонародної мови.
2. Реферат, джерела підготовки і призначення.
3. Виберіть правильний варіант слововживання в ділових паперах: (*брати, приймати*) участь; (*виняток, виключення*) з правил; (*виписка, витяг*) з протоколу; (*дійсне, діюче; чинне*) законодавство; (*діставати, здобувати, набувати*) освіти; міждержавні (*взаємини, стосунки, відношення*).
4. Напишіть пропозицію про підготовку приміщення спортивного комплексу КДПУ до навчального року.

Екзменаційний білет № ____

1. Поняття “культура мовлення“. Комунікативні ознаки досконалого мовлення. Причини низького рівня культури мовлення.
2. Омоніми, їх групи. Багатозначні слова. Пароніми, їх функціонування в книжному мовленні.
3. Перекладіть прізвища й імена з російської на українську мову: *Евсенко Марине, Лукьяненко Сергею, Тимирязев Леонид, Филлипову Евгению, Воиновой Светланой, Жилина Маргарита.*
4. Складіть акт списання малоцінного інвентарю на Вашому факультеті.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

- Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація / С. Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К., 2004.
- Абрамович С. Д. Риторика / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів, 2001.
- Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Надія Денисівна Бабич. – Львів : Світ, 2003.
- Барышникова Е. Н. Речевая культура молодого специалиста : [учеб.пособие для студ., аспирант. высших учеб. завед.]. / Е. Н. Барышникова, Е. В. Клепач, Н. А. Красс. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2006.
- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004.
- Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: [навч. посібник]. / Н. П. Волкова – К. : ВЦ “Академія”, 2006. (Альма-матер).
- Волкотруб Г. Й. Стилiстика ділової мови: [навч. посiбник] / Г. Й. Волкотруб. – К. : МАУП, 2002.
- Гарнер А. Язык розговора / А. Гарнер, А. Пиз. – СПб., 2000.
- Головащук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання / Сергій Іванович Головащук. – К. : Наук. думка, 1989.
- Ділова українська мова: Тестові завдання: [навч. посібник]. / За ред. С. В. Шевчук. – К. : А.С.К., 2002.
- Довідник з культури мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2005.
- Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей: [посібник для студентів гуманіст. фак-тів вищих навч. закладів]. / М. С. Дороніна. – К. : Вид. дім “КМ Academia”, 1998.
- Загнітко А.П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк, 2005.
- Заходи Міністерства освіти і науки України щодо реалізації положень і завдань Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 6. – С. 3-6.
- Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова / Микола Григорович Зубков. – Х. : Торсінг, 2004.
- Коваль А. П. Ділове спілкування: [навч. посібник] : / Алла Петрівна Коваль. – К. : Либідь, 1992.
- Коваль А. П. Культура ділового мовлення : Довідник / Алла Петрівна Коваль. – К. : Вища шк., 1982.
- Козачук Г. О. Практичний курс української мови / Г. О. Козачук, Н. Г. Шкурятяна. – К. : Вища шк., 1993.
- Культура фахового мовлення : [навч. посібник]. / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці, 2005.
- Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К. : Генеза, 2004. – (Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України).
- Масенко Л. Т. Мова і політика / Лариса Терентіївна Масенко. – К., 1999.
- Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посібник]. / Л. І.Мацько, Л. В. Кравець. – К., 2007.
- Німчук В. В. Виплекано віками / В. В. Німчук // Культура слова. – 1992. – Вип.42.
- Паламар Л. М. Мова ділових паперів: [практ. посібник]. / Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець. – К. : Либідь, 2000.
- Пентиліюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентиліюк. – К. : Вежа 1994.
- Персикова Т. С. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура / Т. С. Персикова. – М., 2004.
- Пономаренко Т. О. Керувати культурно – керувати ефективно! Аналіз підходів до визначення сутності поняття “культура управління” / Т. О. Пономаренко // Гуманітарні науки. – 2006. – № 1. – С. 24-29.

- Пономарів О. Д. Культура слова : Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999.
- Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення : [навч. посібник] / Н. Я. Потелло. – К. : МАУП, 2001.
- Прайд Ю. Ф. Українське ділове мовлення / Юрій Федорович Прайд. – Сімферополь, 2003.
- Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001.
- Радевич-Винницький Я. Мова і нація : Тези про місце і роль мови в національному відродженні України / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – [5 вид.]. – Кам'янець-Подільський : АБЕТКА, 2003.
- Русский язык и культура речи : практикум / [В. И. Максимов, Н. В. Казаринова, Л. В. Сретенская и др.]; отв. ред. В. И. Максимов. – [2-изд., стереотип.] – М. : Гардарики, 2005. (discipinae).
- Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посібник]. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – Кіровоград, 2007.
- Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Рад. шк., 1989.
- Стилістика української мови: [підручник] / Л. І. Мацько., О. М. Сидоренко., О. М. Мацько ; відп. ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003.
- Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969.
- Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973.
- Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969.
- Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972.
- Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973.
- Токарська А. С. Ділове мовлення юристів [навч. посібник] / А. С. Токарська. – К., 2005.
- Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан; пер. з чес. В. І. Романця. – [2-е вид.]. – К. : Політвидав України, 1989.
- Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007.
- Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000; 2004.
- Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; За ред. С. Я. Єрмоленко. – К., 2001.
- Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду / За ред. Л. Т. Масенко. – К., 2005.
- Український педагогічний словник / відп. ред. С. І. Гончаренко. – К., 1997.
- Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – К. : Наук. думка, 2002.
- Універсальний довідник з ділових паперів та ділової етики. – К. : Довіра, 2003.
- Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських: етнографічні та граматичні параметри : [монографія] / Олександр Васильович Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998.
- Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: [навч. посібник]. / Іван Миколайович Цимбалюк. – К. : ВД “Професіонал”, 2004.
- Чабаненко В. А. Мовна норма і мовна експресія // Основи мовної експресії / Віктор Антонович Чабаненко. – К., 1984.
- Чак Є. Д. Складні випадки правопису та слововживання / Є. Д. Чак. – К. : А.С.К., 1998.
- Чугріна О. Р. Мовні права людини та лінгвістичних груп у міжнародному праві другої половини XX століття / О. Р. Чугріна // Право і лінгвістика : [матеріали Міжнар. науково-

- практ. конференції] : У 2-х ч., 18-21 вересня 2003 р. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2003. – Ч.1. – С. 80-87.
- Шевчук С. В. Українське ділове мовлення / Світлана Володимирівна Шевчук. – К., 2004.
- Шевчук С. В. Ділове мовлення. Модульний курс : [підручник] / Світлана Володимирівна Шевчук. – К. : Літера ЛТД, 2003.
- Шевчук С. В. Практикум з українського ділового мовлення / С. В. Шевчук, О. О. Кабиш. – К., 2002.
- Шеломенцев В. Н. Этикет и культура общения / В. Н. Шеломенцев. – К. : Овериг, 1995.
- Ющук І. П. Українська мова / Іван Пилипович Ющук. – К. : Либідь, 2003.

ЗМІСТ

Вступ	3
Теоретичний блок	
Змістовий модуль I. УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН	5
Тема 1: Українська мова серед інших мов.....	5
Тема 2. Мовна політика й мовне будівництво в Україні.....	7
Змістовий модуль II. ЛІТЕРАТУРНІ НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	10
Тема 3. Літературна мова, норми літературної мови.....	10
Тема 4. Орфоепічні й акцентуаційні норми сучасної української мови.....	13
Тема 5. Граматичні норми сучасної української мови.....	16
Тема 6. Орфографічні норми сучасної української літературної мови.....	19
Змістовий модуль III. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	21
Тема 7. Точність мовлення вчителя та засоби її досягнення у професійній сфері.....	21
Тема 8. Логічність професійного мовлення.....	27
Тема 9. Культура усного фахового мовлення.....	31
Тема 10. Специфіка службового писемного мовлення. Документація щодо особового складу.....	34
Тема 11. Писемне ділове мовлення. Документація з господарсько-договірної діяльності.....	36
Тема 12. Обліково-фінансові документи.....	38
Практичний блок	
Змістовий модуль I. Українська мова як суспільний феномен.....	40
Змістовий модуль II. Літературні норми сучасної української мови.....	40
Змістовий модуль III. Культура професійного спілкування.....	42
Підсумкова контрольна робота (зразки текстів)	44
Зразки контрольної роботи для студентів заочної форми навчання.....	45
Тексти для стилістичного й пунктуаційного аналізу	46
Завдання для індивідуальної навчально-дослідницької роботи з української професійної мови	50
Питання до іспиту	51
Зразки екзаменаційних білетів.....	53
Література до курсу	54

Навчально-методичне видання

Шарманова Наталя Миколаївна

Мова професійного спілкування

Навчальний посібник

